

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра історії України та археології

На правах рукопису

ГЛУЩУК ІННА СЕРГІЙВНА

**УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: МЕТОДИКА
ВИКЛАДАННЯ ПРОБЛЕМИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність: 014 «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
Ленартович Олег Юрійович
доктор історичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри історії України та археології

від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Ленартович О.Ю.

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Глушук І. Україна в роки другої світової війни: методика викладання проблеми в закладах загальної середньої освіти. На правах рукопису.

Тема України в роки Другої світової війни є ключовою для формування історичної свідомості учнів і розвитку навичок критичного мислення. Сучасна історична освіта потребує оновлених підходів до викладання складних і суперечливих аспектів минулого, використання цифрових ресурсів, інтерактивних технологій та компетентнісного підходу. Необхідність удосконалення методичного забезпечення, оптимізації роботи з історичними джерелами, картами та візуальними матеріалами визначає актуальність і практичну значущість дослідження.

У роботі проаналізовано сучасний стан викладання теми «Україна в роки Другої світової війни» в закладах загальної середньої освіти та виявлено ключові методичні проблеми: фрагментарність подачі матеріалу, обмеженість роботи з джерелами та перевантаження фактами без належного осмислення. Розроблено методичну модель викладання теми, що поєднує інтерактивні технології, картографічний і документальний аналіз, цифрові освітні ресурси та елементи проєктної діяльності. Створено систему уроків і завдань дослідницького характеру. Експериментальна перевірка підтвердила підвищення навчальних результатів і мотивації учнів, а також розвиток умінь критично інтерпретувати історичні події.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів та їх підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків та переліку умовних позначень.

Ключові слова: Друга світова війна, історія України, методика викладання, компетентнісний підхід, історична освіта, інтерактивні методи, історичні джерела.

ANNOTATION

Hlushuk I. Ukraine during World War II: methods of teaching the subject in general secondary education institutions. Manuscript.

The topic of Ukraine during World War II is key to shaping students' historical awareness and developing critical thinking skills. Modern history education requires updated approaches to teaching complex and controversial aspects of the past, the use of digital resources, interactive technologies and a competence-based approach. The need to improve methodological support and optimise work with historical sources, maps and visual materials determines the relevance and practical significance of the study.

The paper analyses the current state of teaching the topic 'Ukraine during World War II' in general secondary education institutions and identifies key methodological problems: fragmentary presentation of material, limited work with sources, and overload of facts without proper understanding. A methodological model for teaching the topic has been developed, combining interactive technologies, cartographic and documentary analysis, digital educational resources, and elements of project activity. A system of research-based lessons and assignments has been created. Experimental testing confirmed an increase in academic performance and student motivation, as well as the development of skills in critically interpreting historical events.

The thesis consists of an introduction, three chapters and their subdivisions, conclusions, a list of sources used, appendices, and a list of symbols.

Key words: World War II, history of Ukraine, teaching methodology, competency-based approach, history education, interactive methods, historical sources.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1 Радянська історіографія, її аналіз: українська і зарубіжна.....	9
1.2 Джерельна база роботи.....	14
1.3 Методика дослідження.....	20
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	27
2.1 Україна в геополітичних планах Європейських країн в міжвоєнний період 1921–1939 рр.....	27
2.2 Нацистський окупаційний режим.....	34
2.3 Рух Опору на території України.....	41
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРОБЛЕМИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	52
3.1 Традиційні методи: авторська розробка уроку.....	52
3.2 Нетрадиційні методи.....	58
Висновки до розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	75

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АНУ – Академія наук України

АРСРР – Автономна Радянська Соціалістична Республіка Румунії

АРСРС – Автономна Радянська Соціалістична Республіка Словаччини

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ДСТУ – державний стандарт України

ЗНО – зовнішнє незалежне оцінювання

ІУ НАНУ – Інститут українознавства Національної академії наук України

ІП НАПН – Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук

КДБ – Комітет державної безпеки

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки

НКВС СРСР – Народний комісаріат внутрішніх справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік

НКВС УРСР – Народний комісаріат внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки

ОУН – Організація українських націоналістів

ОУН(б) – Організація українських націоналістів (бандерівців)

ОУН(м) – Організація українських націоналістів (мельниківців)

РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УНР – Українська Народна Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УПА – Українська повстанська армія

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЦК ВКП(б) – Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)

ЧА – Червона армія

ВСТУП

Актуальність теми. Проблематика викладання теми «Україна в роки Другої світової війни» в закладах загальної середньої освіти є винятково актуальною з огляду на кілька взаємопов'язаних чинників. По-перше, Друга світова війна залишається однією з найтрагічніших і водночас найсуперечливіших сторінок в історії України, адже українські землі стали ареною бойових дій, геноцидів, окупаційних режимів, руху опору, колабораціонізму та боротьби за державність. По-друге, у сучасному українському суспільстві, яке перебуває під постійним впливом гібридної війни та інформаційних маніпуляцій, особливу вагу набуває формування критичного історичного мислення учнів, здатних усвідомлювати складність історичного минулого, зокрема роль України у глобальному конфлікті 1939–1945 років.

У шкільній практиці ця тема часто викладається фрагментарно або з переважанням репродуктивного підходу, що не сприяє осмисленню історичного досвіду українського народу в контексті війни. Саме тому постає необхідність розроблення ефективної методики викладання цієї теми, яка б відповідала сучасним освітнім викликам, державним стандартам, принципам компетентнісного підходу та вимогам Нової української школи.

У науково-методичному аспекті дана тема відповідає пріоритетним напрямам історико-педагогічних досліджень та концепціям історичної освіти, розроблених вітчизняними науковими установами, зокрема Інститутом педагогіки НАПН України, кафедрами історії України провідних педагогічних університетів. Автор долучається до дослідницької традиції аналізу історичної пам'яті, історіографії та методики викладання історії, що має як наукове, так і практичне значення.

Об'єктом дослідження є освітній процес у закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є методика викладання теми «Україна в роки Другої світової війни» в курсі історії України.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу історичних джерел, історіографії та сучасних педагогічних технологій розробити ефективну методику викладання теми про участь України в Другій світовій війні в закладах загальної середньої освіти.

Відповідно до мети було сформульовано такі **завдання**:

- 1) розглянути сучасний стан історіографії та джерельної бази з теми;
- 2) оцінити методологічні підходи до викладання історичних тем у школі;
- 3) розкрити суть «українського питання» в міжнародній політиці 1920–1930-х рр.;
- 4) дослідити основні етапи окупаційної політики на території України;
- 5) охарактеризувати структуру та діяльність українського Руху Опору;
- 6) запропонувати авторську модель уроку з використанням традиційних і нетрадиційних методів викладання;
- 7) визначити методичні рекомендації щодо впровадження теми у навчальний процес на основі аналізу чинних програм і підручників.

Методи дослідження. У роботі використано міждисциплінарний підхід, основними методами є:

- історико-порівняльний аналіз, що використовувався для зіставлення наукових позицій і джерел;
- джерелознавчий метод, який використовувався для аналізу історичних документів і спогадів;
- педагогічне спостереження, яке використовувалось під час апробації уроку;
- метод експертного оцінювання, який був необхідний для визначення ефективності методики викладання;
- структурно-функціональний метод, що використовувався для побудови логіки навчального процесу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше вітчизняний та зарубіжний історико-педагогічний досвід проаналізовано з позицій компетентнісного підходу до викладання історії. Удосконалено методичні

підходи до вивчення проблеми Другої світової війни на прикладі авторського уроку, з урахуванням сучасних форм і методів навчання. Уточнено типологію джерел та методів навчання, адаптованих для учнів 10–11 класів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблена методика може бути впроваджена в освітній процес закладів загальної середньої освіти, зокрема у вигляді тематичних уроків, факультативних занять, історичних гуртків. Матеріали дослідження можуть бути використані для вдосконалення змісту навчальних програм і підручників з історії України.

Апробація результатів. Основні положення магістерської роботи були представлені на студентській VIII міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень», а також обговорювалися на засіданнях наукового гуртка кафедри історії України. За результатами підготовлено тези : Глушук. І. «Нацистський окупаційний режим» (м. Луцьк 13-14 травня 2025р); упорядник О. Ю. Ленартович. Луцьк, 2025.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел (68 позицій) та додатків. Загальний обсяг основного тексту (63 сторінки).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Радянська історіографія, її аналіз: українська і зарубіжна.

Дослідження історії України в роки Другої світової війни має багаторівневий і складний характер, оскільки охоплює широкий спектр наукових дискусій, що формувалися протягом другої половини XX – початку XXI ст. Історіографія питання зумовлена як політичними умовами, так і методологічними підходами, які змінювалися залежно від суспільно-історичного контексту. Науковий інтерес до проблеми не обмежується лише вітчизняною традицією, адже значний внесок у її розробку зробили також зарубіжні дослідники, котрі прагнули об'єктивніше осмислити український вимір Другої світової війни.

Радянська історіографія була підпорядкована ідеологічним настановам, що проявлялося у спрощеному висвітленні ролі українського народу у війні, зведенні акцентів лише до концепту "Великої Вітчизняної війни". Український Рух Опору та діяльність ОУН і УПА подавалися виключно в негативному світлі, що не дозволяло комплексно оцінити багатоманітність форм боротьби. Такі праці були зорієнтовані на демонстрацію всенародної підтримки радянської влади та радянських партизанських формувань [11, с. 45].

Зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. відбувся якісний прорив у дослідженні тематики. Історики отримали доступ до раніше закритих архівів, що надало можливість об'єктивніше розглядати діяльність різних політичних та військових структур. Зокрема, ґрунтовні праці В. Барана та В. Токарського присвячені аналізу інтеграції західноукраїнських земель у радянську державну систему в 1939–1941 рр., що дозволяє краще зрозуміти передумови подій воєнного часу [1]. Важливим доповненням до цієї проблематики стали дослідження І. Біласа, де розкрито функціонування репресивно-каральної

системи в Україні, що безпосередньо впливала на суспільні настрої та поведінку населення в умовах війни [2, с. 103].

Значна увага приділялася і темі військових формувань українців у складі німецьких збройних сил, що висвітлював А. Боляновський. Його робота стала одним із перших спроб систематизації фактів про участь українців у вермахті, військах СС та допоміжних структурах, що до сьогодні викликає чимало дискусій у науковому середовищі [3].

Окремий напрямок в історіографії пов'язаний із дослідженням суспільно-політичних настроїв населення, динаміки ставлення до радянської, німецької та націоналістичної влади. Праця В. Гриневича є показовою у цьому контексті, оскільки автор на основі широкої джерельної бази аналізує, як війна вплинула на колективну свідомість українців [5].

Не менш важливою у формуванні сучасної української історіографії стала проблема діяльності підпільних структур та національно-визвольного руху. Є. Горбуров та М. Шитюк дослідили особливості націоналістичного підпілля на Півдні України, що дало змогу зруйнувати стереотипи про локалізацію діяльності ОУН виключно в Західній Україні [4]. Водночас Ю. Кіричук у своїй фундаментальній праці окреслив ідеологічні засади українського національного руху 1940–1950-х рр., що дозволяє комплексно розглядати не лише військові, але й політичні аспекти [10, с. 215]. Аналіз історіографії проблеми засвідчує її багатовимірність та складність. Від ідеологізованих радянських праць до сучасних досліджень, побудованих на новій документальній базі, пройдено довгий шлях переосмислення ролі України у Другій світовій війні. Сучасна наука дедалі частіше звертається до порівняльного підходу, інтегруючи український контекст у ширший європейський вимір.

Серед ключових напрямів історіографічного аналізу проблеми Другої світової війни в Україні варто виокремити дослідження, що розкривають специфіку суспільно-політичних процесів на території республіки. Особливе значення мають роботи, присвячені функціонуванню радянської адміністративної системи та її реакції на виклики війни. Зокрема, І. Білас у

ґрунтовному дослідженні висвітлив діяльність радянського карально-репресивного апарату, який у роки війни залишався інструментом контролю над населенням, одночасно поєднуючи мобілізаційні завдання з переслідуванням інакодумців [2, с. 115]. Це стало важливим підґрунтям для формування специфічного образу радянської влади в українському суспільстві.

Інший напрям історіографії акцентує увагу на дослідженні українського національного руху. Праці Ю. Кіричука, С. Кульчицького та І. Патриляка розкривають різні аспекти ідеології та практики Організації українських націоналістів і діяльності Української повстанської армії. Ю. Кіричук детально проаналізував трансформацію політичних стратегій ОУН у 1940–1950-х рр., наголошуючи на поєднанні радикальних ідейних засад із прагматичною тактикою виживання в умовах війни [10, с. 214]. С. Кульчицький у колективній монографії підкреслив внутрішню структурованість та регіональну специфіку руху, відзначаючи, що УПА була не лише військовою формацією, а й політичним чинником, що прагнув формувати альтернативний образ української державності [12, с. 175]. І. Патриляк разом з колегами звернув увагу на необхідність нових концептуальних підходів до осмислення феномена українського націоналізму, зокрема в контексті європейських визвольних рухів [16, с. 298].

Окрему групу становлять дослідження, присвячені окупаційним режимам на території України. І. Терлюк у своїй монографії акцентував увагу на суперечливості політики нацистської адміністрації, яка поєднувала експлуатацію ресурсів і населення з маніпулятивними спробами здобути підтримку серед місцевих жителів [21, с. 54]. Ці підходи доповнюються працями О. Салати, де розглядається формування інформаційного простору в Рейхскомісаріаті Україна, що стало важливим елементом ідеологічного контролю та пропаганди [18, с. 142].

Водночас історіографія проблеми не обмежується виключно аналізом політичних структур. Значну увагу дослідники приділяють і соціально-психологічним процесам у суспільстві. Праці В. Гриневича висвітлюють

настрої населення, коливання між підтримкою, пристосуванням та спротивом, що давало підстави для глибшого розуміння складності українського досвіду війни [5, с. 201].

Не менш важливою складовою є вивчення військово-мобілізаційних процесів. В. Стецкевич простежив етапи мобілізаційної політики в Україні на початку війни, підкреслюючи роль не лише державних структур, а й місцевих ініціатив у забезпеченні обороноздатності [19, с. 89]. Дослідження Лозицького, у свою чергу, дозволяє уточнити чисельність та реальну ефективність радянського партизанського руху, що є ключовим для розуміння співвідношення офіційної пропаганди та історичної реальності [14, с. 167].

Особливе місце в сучасних дослідженнях посідає проблематика історичної пам'яті та дискусій навколо різних інтерпретацій війни. У цьому контексті праці О. Шевель, Ю. Шаповала та зарубіжних дослідників відкривають нові горизонти аналізу, адже дозволяють побачити, як війна стає не лише предметом наукових студій, а й важливим чинником у політиці та культурі пам'яті [25, с. 31].

В українській історіографії після 1991 року активізувалися спроби подати події Другої світової війни у ширшому європейському та цивілізаційному контексті. Наприклад, Ф. Левітас у своїй праці наголошує на багатовимірності «українського виміру» війни, вказуючи на складне переплетення соціальних, політичних і національних факторів, які визначали поведінку населення [13, с. 144]. Подібний підхід дозволяє вийти за межі традиційної радянської схеми «радянський народ у боротьбі з фашизмом» і сформувати багатофакторну модель дослідження.

Дослідження проблеми чисельності та діяльності партизанського руху в Україні, проведене В. Лозицьким, показало, що навіть у межах усталених радянських наративів існують дискусійні питання, які потребують уточнень на основі архівних матеріалів [14, с. 162]. Це ще раз засвідчує, що проблема вивчення війни потребує не лише фактологічної, а й методологічної ревізії.

Суттєвий внесок у сучасне осмислення складних українсько-польських відносин зробив польський історик Г. Мотика. У своїй праці він детально розглядає як події Волинської трагедії, так і операцію «Вісла», підкреслюючи взаємозалежність етнополітичних і військових факторів [15, с. 219]. Його дослідження активно використовується й українськими науковцями, оскільки воно створює можливість порівняльного аналізу двох історіографічних традицій.

У свою чергу І. Патриляк та М. Боровик запропонували новий концептуальний підхід до розгляду історії України у роки війни. Вони намагаються інтегрувати українську проблематику у ширший європейський контекст, звертаючись до категорій «національного вибору», «тоталітарних викликів» і «боротьби за державність» [16, с. 301]. Така перспектива дозволяє не лише розширити методологічні горизонти, а й формує підґрунтя для сучасної шкільної історичної освіти.

Особливу увагу дослідники зосереджують і на інформаційній політиці окупаційної влади. Праця О. Салати дає можливість зрозуміти, як формувався інформаційний простір рейхскомісаріату, які інструменти пропаганди застосовувалися, і як це впливало на населення [18, с. 98]. Такий аспект є надзвичайно важливим для педагогічної практики, адже він допомагає пояснити школярам, яким чином формувалася свідомість людей у надзвичайних умовах війни.

Досить продуктивними залишаються студії, присвячені воєнно-мобілізаційним процесам. Наприклад, В. Стецкевич досліджує питання мобілізаційної кампанії в перші роки війни, показуючи складність її проведення у контексті тотальної війни та складних соціально-економічних обставин [19, с. 211]. Подібні розвідки дозволяють глибше розкрити феномен масової участі населення у воєнних процесах, що є необхідним у навчально-методичному аспекті.

Не менш важливим є аналіз окупаційного режиму, здійснений І. Терлюком, який доводить, що окупаційна політика мала подвійний характер: з

одного боку — експлуатаційний, а з іншого — такий, що дозволяв певні локальні форми самоуправління [21, с. 87]. Це відкриває для істориків можливість ширшого бачення проблеми державності у кризових умовах.

Отже, сучасна українська та зарубіжна історіографія проблеми поєднує в собі як фактологічні дослідження (чисельність партизанів, особливості мобілізації, функціонування підпілля), так і концептуальні підходи (нові методологічні інтерпретації, компаративістські студії). Водночас усе виразніше відчувається орієнтація на використання результатів цих досліджень у системі загальної середньої освіти. Саме на цьому етапі формується цілісний образ війни в історичній пам'яті молоді, що зумовлює особливу актуальність як методологічних, так і дидактичних розробок.

1.2 Джерельна база роботи

Джерельна база дослідження проблеми історії України в роки Другої світової війни та особливостей її викладання в закладах загальної середньої освіти відзначається багатоплановістю і різноманітністю. Її основу становлять офіційні документи, архівні матеріали, збірники документів і матеріалів, мемуарна література, науково-довідкові та енциклопедичні видання, а також навчально-методичні праці, безпосередньо пов'язані з проблематикою дослідження.

Насамперед варто звернути увагу на офіційні збірники документів, у яких представлено нормативно-правові акти, матеріали радянських і німецьких органів влади, що діяли на території України під час війни. Серед них особливе місце посідають документи, пов'язані з функціонуванням репресивно-каральної системи. Показовим у цьому контексті є видання І. Біласа, де детально подано матеріали про механізми дії радянського карального апарату та його практику в роки війни [2, с. 47]. Подібні збірники дозволяють не лише відтворити політико-правові обставини періоду, а й проаналізувати характер репресивної політики щодо населення.

Важливу групу становлять також архівні матеріали та узагальнені збірки, які висвітлюють становище України під владою нацистських структур. Дослідження О. Салати, що стосуються інформаційного простору Рейхскомісаріату України, ґрунтуються значною мірою на документах німецьких адміністративних органів та місцевих управлінських структур [18, с. 112]. Такі матеріали є незамінними при відтворенні реалій окупаційного режиму.

Суттєве місце в джерельній базі займають праці, присвячені діяльності українського визвольного руху та підпільних організацій. Наприклад, дослідження Є. Горбурова і М. Шитюка зосереджене на проблемі націоналістичного підпілля на Півдні України в роки війни, що спирається на широку документальну основу — від протоколів слідчих органів до матеріалів радянських спецслужб [4, с. 74]. Це дозволяє глибше зрозуміти особливості антинацистського та одночасно антирадянського опору.

Окрему групу становлять статистичні та демографічні матеріали, які відображають масштаби людських втрат, воєнно-мобілізаційні процеси та соціально-економічні зміни. Важливим у цьому відношенні є доробок В. Стецкевича, котрий спирається на статистичні матеріали радянських військових і адміністративних органів, аналізуючи воєнно-мобілізаційну кампанію в Україні в перші роки війни [19, с. 215].

Не менш значущими є науково-довідкові видання, які сприяють систематизації джерельної бази та становлять цінність для дослідників і викладачів. Наприклад, видання Т. Галицької-Дідух «Друга світова війна і Україна: персоналії, терміни, дати» [8, с. 12] забезпечує швидкий доступ до узагальненої фактографічної інформації, що важливо як для наукових досліджень, так і для організації навчального процесу.

Значна частина джерельної бази — це праці, створені в руслі історії повсякденності та соціальної історії. У цьому напрямі особливої уваги заслуговують роботи О. Удода, що демонструють методологічні можливості цього підходу [23, с. 7]. Такі джерела відкривають перспективу дослідження

війни «знизу» — крізь призму досвіду пересічних людей, що, своєю чергою, робить їх цінними й для викладання у школі.

Джерельна база теми значно збагачується мемуарною літературою, яка дозволяє реконструювати особисті переживання, індивідуальний досвід та суб'єктивне сприйняття воєнної доби. Спогади очевидців, учасників бойових дій, підпільників чи цивільного населення надають дослідженню людського виміру, що робить історичну картину більш живою та багатовимірною. Водночас, такі матеріали потребують критичного підходу, адже вони часто містять елементи ідеологічної заангажованості або ретроспективного переосмислення подій. Саме тому їхня наукова цінність полягає не стільки у точному відтворенні фактів, скільки у фіксації суспільних настроїв та інтерпретацій минулого, що важливо для формування навчального матеріалу.

Окрему цінність становлять дослідження, присвячені суспільно-політичним настроям українського населення в роки війни. У працях В. Гриневича представлено глибокий аналіз емоційно-психологічного стану суспільства, що базується на широкому масиві архівних документів, включно зі звітами радянських спецслужб та місцевих органів влади [5, с. 119]. Такі матеріали дають можливість побачити не лише офіційний дискурс, але й справжні настрої, страхи й очікування людей, що має велике значення для методики викладання: саме вони допомагають учням зрозуміти повсякденний вимір війни.

Особливу увагу у дослідженні приділено роботам волинських істориків, які спеціалізувалися на національно-визвольному русі та польсько-українських взаємостосунках, зокрема Ленартович О.Ю. в його фундаментальні праці з історії Волині та селянського руху в умовах війни [22, с.10]. А також Каліщук О.М, яка проводила дослідження польсько-українських стосунків через аналіз спогадів і документів [13]. Не можна не згадати роботу Кучерепи М. з дослідження українсько-польського конфлікту [18]. Та роботу цього ж автора у вигляді збірки наукових та публіцистичних статей, присвяченій історії Волині в період 1939–1945 років. [19]. І якщо вже згадувати волинських істориків, то не

згадати Пущука І. не можна. У його виданні зібрані особисті свідчення очевидців, архівні рукописи та фонозаписи, які ілюструють перебіг протистояння в кожному населеному пункті. Автор додає підсумковий коментар, що узагальнює спогади та твердження мешканців, створюючи буквально історичну «карту» подій конфлікту на рівні громади. [31, с.109].

Особливої уваги заслуговує група джерел, яка висвітлює військові аспекти участі українців у Другій світовій війні. Вагомий внесок у цей напрям зробив А. Боляновський, який проаналізував формування українських підрозділів у складі німецьких збройних сил [3, с. 86]. Дослідження цього питання дозволяє не лише з'ясувати чисельність та бойові завдання таких формувань, але й осмислити складні морально-етичні дилеми, що постали перед українцями, опинившись між двома тоталітарними режимами.

Надзвичайно важливим джерелом є праці, присвячені партизанському та підпільному руху. Дискусії довкола чисельності радянських партизанів та результативності їхньої боротьби отримали ґрунтовне висвітлення у дослідженнях В. Лозицького [14, с. 166]. Завдяки його аналізу ми можемо побачити, як змінювалися оцінки цього руху від радянської апологетики до сучасного прагнення до об'єктивності. Для шкільного курсу історії ці матеріали надзвичайно важливі, адже вони допомагають формувати у здобувачів освіти критичне ставлення до різних історичних інтерпретацій.

Не менш значущими є дослідження, що торкаються національно-визвольної боротьби та діяльності Організації українських націоналістів і Української повстанської армії. Колективна монографія під керівництвом С. Кульчицького є прикладом фундаментального використання документальної бази, у тому числі матеріалів радянських та польських архівів [12, с. 243]. Це дає змогу відтворити складну динаміку українського національного руху, його взаємодію з населенням та реакцію тоталітарних режимів на його діяльність. Такі джерела, з огляду на сучасні освітні стандарти, відкривають можливості для проблемного викладання історії, коли учні залучаються до дискусій про складні й неоднозначні явища.

Особливе місце займають джерела, присвячені питанням державності та політичних перспектив України у роки окупації. І. Терлюк у своїх працях показує специфіку функціонування окупаційного режиму та складні процеси, що відбувалися у сфері національного державотворення в умовах німецької адміністрації [21, с. 88]. Такі дослідження, оперті на архівні документи та законодавчі акти окупаційної влади, мають важливе значення як для наукової реконструкції подій, так і для методики викладання, адже дозволяють продемонструвати учням, у яких історичних обставинах постали питання української державності.

Важливою складовою джерельної бази дипломного дослідження є також історико-методична література, яка дозволяє відтворити не лише хронологічно-фактологічний контекст Другої світової війни, а й виявити специфіку його відображення у навчальному процесі середньої школи. Зокрема, в працях В. Дубінського приділено увагу особливостям методики викладання історії у школі, визначенню оптимальних шляхів подачі складних історичних явищ, що супроводжували період війни [6, с. 42]. Подібний підхід простежується у методичних вказівках А. Домановського, котрі спрямовані на організацію викладання тематики воєнного періоду, акцентуючи на вихованні критичного мислення учнів і розвитку їхньої здатності працювати з історичними джерелами [7, с. 15].

Не менш вагоме значення мають дослідження, пов'язані з аналізом проблеми історичної пам'яті та «воєн пам'яті». Праця О. Шевель звертає увагу на суперечливість трактування подій війни в українському суспільстві та на політичні маніпуляції, що впливають на шкільну історичну освіту [25, с. 30]. У цьому ж контексті дослідження Ю. Шаповала висвітлює Другу світову війну як предмет викладання і наукового інтересу, підкреслюючи важливість багатоперспективного підходу у навчанні [24, с. 10]. Це дозволяє не лише репрезентувати складність подій, але й формувати у школярів усвідомлення багатовимірності історичного процесу.

Цікавим напрямом у вивченні джерельної бази є концептуалізація історії повсякденності. У працях О. Удода історія повсякденності розглядається як ключовий напрям сучасної історіографії, що забезпечує можливість ширшого розуміння життя населення у воєнні роки, а також створює основу для використання нових підходів у шкільному курсі історії [23, с. 8]. Подібні висновки корелюють із поглядами західних дослідників, які розглядають соціокультурний вимір війни як невід'ємну частину навчальних програм [27, р. 52].

У педагогічній літературі активно обговорюється питання використання міждисциплінарних методів під час викладання тематики війни. Наприклад, у роботах Н. Шалашної та К. Дегтяря наголошується на необхідності поєднання військово-політичних сюжетів із соціально-культурними аспектами, що дає змогу підвищити рівень зацікавленості учнів і розвивати в них аналітичні навички [22, с. 77]. У свою чергу, Н. Яковенко в концепції створення нового підручника з історії акцентує увагу на інтеграції європейського контексту та сучасних педагогічних підходів у навчальний процес [26, с. 15].

Вагомий внесок у вивчення джерел та методів викладання війни роблять також дослідження, присвячені порівняльному аналізу освітніх практик. Так, праці М. Могильнера торкаються питань написання підручника з історії, де автор підкреслює складність відбору фактичного матеріалу та необхідність його адаптації до рівня шкільної аудиторії [28, р. 193]. У поєднанні з працями закордонних істориків (наприклад, Ю. Шаповала чи О. Шевель у англomовних виданнях [30, р. 11; 31, р. 29]) це формує цілісне уявлення про сучасний стан дослідження та викладання воєнної тематики.

Отже, джерельна база дослідження охоплює як суто історичні праці, що висвітлюють перебіг воєнних подій, так і методичні та педагогічні розвідки, які орієнтовані на шкільну аудиторію. Такий підхід дозволяє не лише відтворити багатогранність подій Другої світової війни в Україні, а й розробити ефективні стратегії викладання цієї теми у закладах загальної середньої освіти, що відповідають сучасним науковим і освітнім вимогам.

1.3 Методика дослідження

У дослідженні проблеми висвітлення та викладання тематики Другої світової війни в українській школі методологічна база має міждисциплінарний характер. Вона поєднує традиційні історичні методи, сучасні педагогічні підходи та елементи психології навчання. Передусім у роботі застосовано принцип історизму, що передбачає аналіз подій у їх часовому та просторовому вимірах, з урахуванням логіки розвитку суспільно-політичних процесів. Даний принцип дає змогу не лише відтворити хронологію війни, але й розкрити соціальні настрої та трансформацію ідентичностей, що, на думку дослідників, зумовлювало ставлення українського населення до радянської та нацистської влади.

Важливим інструментом стало також використання структурно-функціонального підходу. Він дозволяє пояснити, як різні суспільні інститути — школа, армія, органи влади, підпілля — взаємодіяли між собою в умовах війни, і як ця взаємодія впливала на формування історичної пам'яті. У цьому контексті показовими є дослідження про діяльність українських військових формувань у складі німецьких збройних сил, які відображають складність вибору, перед яким опинялися українці в роки війни [3, с. 141]. Залучення цих аспектів у шкільне викладання сприяє формуванню критичного мислення учнів і вміння співвідносити історичні факти з моральними дилемами.

Метод порівняльного аналізу посів важливе місце у дослідженні, оскільки тематика війни має численні інтерпретації в українській та зарубіжній історіографії. Зіставлення різних підходів дозволяє уникати однобічності у висвітленні подій, зокрема у питаннях діяльності ОУН та УПА. Наприклад, роботи С. Кульчицького демонструють офіційні інтерпретації радянського та пострадянського періодів, тоді як дослідження І. Патриляка відкривають інший, концептуально новий підхід до осмислення українського руху опору [12, с. 209; 16, с. 58]. Для методики викладання історії надзвичайно важливим є

представлення учням цих різних перспектив, що формує багатовимірність бачення минулого.

Серед педагогічних інструментів особливе значення має проблемно-пошуковий метод навчання. Його ефективність доведена у працях В. Дубінського, який підкреслює необхідність активізації пізнавальної діяльності школярів шляхом залучення до роботи з джерелами, картами, статистикою [6, с. 47]. Поєднання цього методу з інтерактивними технологіями, як-от дискусії чи рольові ігри, сприяє глибшому розумінню складних історичних явищ. Саме так формується здатність учнів не лише запам'ятовувати факти, але й осмислювати їх у широкому контексті.

Не менш важливим є залучення елементів історії повсякденності, про що писав О. Удод, наголошуючи на її ролі у сучасній історіографії [23, с. 7]. Реконструкція життя звичайних людей у роки війни, аналіз їхніх щоденних практик, взаємин у сім'ї та громаді дозволяють учням наблизитися до розуміння війни не лише як сукупності фронтових баталій, а як всенародної трагедії. Такий підхід забезпечує емоційне залучення школярів, а відтак робить навчання ефективнішим.

Вивчення теми Другої світової війни в українській школі неможливе без розуміння того, як історична наука відображає події минулого і яким чином ці знання трансформуються у шкільних курсах. Методика дослідження ґрунтується на концепції інтеграції наукових висновків із педагогічними технологіями. Наприклад, у працях А. Домановського запропоновано підхід до викладання історії, що спирається на методичні вказівки з урахуванням специфіки теми війни, котра потребує особливої чутливості та системності у подачі матеріалу [7, с. 19].

Значущим є також залучення джерел, що дозволяють реконструювати не лише політичні чи воєнні процеси, але й повсякденність українців у воєнні роки. Цей напрям дослідження був виокремлений в історіографії порівняно недавно, але він став надзвичайно продуктивним у шкільній практиці, адже сприяє емоційному зануренню учнів у проблематику. Використання елементів

мікроісторії, яка досліджує долі окремих людей і малих соціальних груп, допомагає створювати навчальні завдання, що базуються на аналізі щоденників, спогадів чи архівних документів. Такі прийоми уможливають формування в учнів емпатії, що у педагогічній теорії визначається як складова соціально-емоційного навчання [34, с. 57].

Особливе місце посідає метод критичного аналізу джерел. Він дозволяє вчителю й учням відрізнити автентичні свідчення від ідеологічних інтерпретацій, зіставляти документи різних періодів і режимів. Наприклад, для розгляду радянської партизанської боротьби важливо порівнювати офіційні радянські звіти із західними публікаціями та сучасними науковими працями. Науковці, зокрема В. Лозицький, підкреслюють, що навіть кількісні показники партизанського руху потребують ретельної перевірки через наявність завищених даних [14, с. 163]. Для освітнього процесу ця методика надзвичайно корисна, оскільки дозволяє розвивати у школярів навички верифікації інформації.

Застосування порівняльно-історичного методу сприяє ширшому розумінню проблематики. Він допомагає пояснити, як досвід війни в Україні співвідноситься з подіями в інших європейських країнах. Підхід, представлений у працях Ю. Кіричука, який аналізує український національний рух у контексті європейських ідеологічних процесів, демонструє доцільність розгляду українських подій не ізольовано, а у світовому вимірі [10, с. 227]. Для навчального процесу це означає можливість інтегрувати українську історію у ширші курси європейської та світової історії, що відповідає вимогам сучасної шкільної програми.

Методика викладання також потребує врахування психологічних особливостей сприйняття важких тем учнями. Дослідження в галузі соціально-емоційного навчання (social and emotional learning, SEL) показали, що формування емоційної компетентності учнів суттєво підвищує їхню здатність сприймати і критично осмислювати інформацію [33, с. 182]. Тому для викладання тематики війни важливо використовувати вправи, спрямовані на

розвиток емоційного інтелекту, вміння співпереживати та аналізувати моральні вибори історичних постатей. Це робить навчання не лише інтелектуально, але й емоційно значущим для учнів.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що методика дослідження теми «Україна в роки Другої світової війни: методика викладання в закладах загальної середньої освіти» базується на комплексному застосуванні міждисциплінарного підходу, який поєднує історичні, педагогічні та соціально-психологічні аспекти. Особливо важливим є використання принципу багатфакторності, що дозволяє враховувати одночасно військово-політичні події, соціальні процеси та особливості історичної пам'яті. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям у педагогічній історіографії, де навчальний процес розглядається як багатовимірний феномен, що формується під впливом не лише фактологічного матеріалу, а й виховних завдань, спрямованих на розвиток критичного мислення та формування громадянської позиції [22, с. 81].

Важливим компонентом методики стало застосування структурно-функціонального аналізу, що дозволив виокремити ключові напрями дослідження, зокрема: проблематику окупаційного режиму, розвиток українського національного руху, діяльність підпілля та колабораціоністських структур, питання мобілізації та повсякденності. Наприклад, у працях С. Кульчицького та І. Патриляка наголошується на доцільності інтеграції цих аспектів у шкільний курс історії для розуміння учнями багатшаровості та суперечливості історичних процесів [12, с. 233; 16, с. 104]. Завдяки цьому можна створити більш цілісний образ минулого, уникаючи спрощення й однобічності.

Не менш значущим у методиці дослідження виявився і порівняльно-історичний метод, який дозволив зіставити український досвід із європейським у контексті Другої світової війни. Праці Гжегожа Мотики демонструють необхідність порівняння українського та польського досвіду, що дає змогу осмислити питання міжетнічних відносин у складних умовах війни та повоєнного періоду [15, с. 142]. Впровадження цих матеріалів у шкільний курс

сприяє вихованню толерантності, розумінню складності історичної правди та подоланню стереотипів.

Використання історико-антропологічного підходу забезпечило включення в дослідження тематики повсякденного життя, яка все активніше входить у поле наукової історіографії. Завдяки роботам О. Удода та Ю. Шаповала з'явилася можливість розглядати Другу світову війну не лише як низку військово-політичних подій, але й як досвід мільйонів людей, котрі переживали окупацію, голод, примусову працю та інші виклики [23, с. 8; 24, с. 12]. Для шкільного викладання цей напрям має велике значення, адже дозволяє «олюднити» історію, зробити її ближчою до учнів, показавши долю звичайної людини у великому історичному процесі.

Важливу роль у розробці методики відіграли і психолого-педагогічні підходи, що враховують необхідність поєднання когнітивного та емоційного складників у навчальному процесі. Праці міжнародних дослідників, зокрема М. Еліаса та Г. Грінберга, переконливо доводять, що формування емоційно-ціннісного ставлення до історії сприяє глибшому засвоєнню знань і розвитку критичної свідомості школярів [34, с. 145; 40, с. 469]. Це дає змогу інтегрувати в українську систему освіти сучасні підходи до соціально-емоційного навчання, які підсилюють історичну освіту гуманістичним виміром.

Останнім етапом методики дослідження стало узагальнення та синтез результатів. На цій основі було вироблено підхід до викладання теми Другої світової війни у школі, що поєднує академічну точність, критичність і водночас виховний потенціал. Таким чином, методика дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні історіографічних, джерелознавчих, педагогічних і психологічних засад, що дозволяє розкрити багатогранність воєнної доби та зробити навчальний процес більш ефективним і сучасним.

Отже, методики дослідження поєднують історико-критичний аналіз, мікроісторичний підхід, соціально-психологічні моделі та педагогічні практики. Їхня синергія забезпечує не лише академічну точність, але й педагогічну

ефективність, оскільки дозволяє адаптувати складні наукові дискусії до рівня сприйняття учнів середньої школи.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що проблематика дослідження України в роки Другої світової війни має багатогранний і багаторівневий характер. Історіографічна традиція вивчення цієї теми формувалася упродовж кількох етапів: від радянських інтерпретацій, де переважав ідеологізований підхід із наголосом на «Великій Вітчизняній війні», до сучасних студій, що враховують національно-державні інтереси, регіональну специфіку та проблематику пам'яті про війну. Дослідження таких учених, як М. Коваль, С. Кульчицький, В. Гриневич, І. Патриляк, значно розширили наукові рамки аналізу, запропонували нові підходи до розуміння українського виміру війни, ролі національних рухів опору та специфіки повсякденного життя населення.

Джерельна база роботи виявилася надзвичайно різноплановою. До неї увійшли офіційні документи, законодавчі акти, матеріали радянських і німецьких окупаційних адміністрацій, спогади учасників воєнних подій, періодика воєнного та повоєнного часу, а також сучасні публікації та архівні матеріали, які стали доступними завдяки відкриттю спеціальних фондів у 1990–2000-х роках. Такий широкий спектр джерел забезпечує можливість для комплексного відтворення історичної картини, враховуючи не лише політико-військові аспекти, але й соціально-психологічні виміри війни.

Методика дослідження, сформована у роботі, базується на міждисциплінарному підході. Використано принципи історизму, системності та наукової об'єктивності, що дозволяє уникнути однобічності у трактуванні подій. Особливу увагу приділено поєднанню традиційних історичних методів (порівняльного, проблемно-хронологічного, історико-типологічного) з

підходами сучасної педагогіки, що дозволяє адаптувати наукові результати до методики викладання історії у закладах загальної середньої освіти. Залучення напрацювань у сфері дидактики історії, зокрема праць В. Дубінського, А. Домановського, Н. Шалашної, дало змогу обґрунтувати доцільність використання інтерактивних форм навчання, міжпредметних зв'язків та елементів критичного мислення у вивченні тематики Другої світової війни.

Отже, перший розділ окреслює комплексне підґрунтя для подальшого дослідження: від систематизації історіографічних надбань і критичного аналізу джерел до формування методичних засад викладання теми у шкільному курсі. Отримані результати доводять, що поєднання сучасних історичних інтерпретацій та інноваційних освітніх технологій є необхідною умовою якісного засвоєння учнями знань про Другу світову війну в Україні та формування їхньої історичної пам'яті.

РОЗДІЛ 2

"УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ" НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

2.1 Україна в геополітичних планах Європейських країн в міжвоєнний період 1921-1939рр.

Після завершення Першої світової війни та підписання Версальської системи мирних договорів українське питання остаточно не було розв'язане. Більшість українських земель залишилися розділеними між кількома державами – СРСР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною. Такий стан мав далекосяжні геополітичні наслідки, адже Україна залишалася важливим простором перетину інтересів як великих держав Заходу, так і нових авторитарних режимів Центрально-Східної Європи [11, с. 34].

З огляду на стратегічне положення, економічні ресурси та людський потенціал українських земель, жодна з провідних європейських країн не могла ігнорувати «українське питання». Для Польщі воно мало ключове значення, оскільки Галичина та Волинь входили до складу Другої Речі Посполитої, і польська влада прагнула асимілювати українців, посилюючи політику пацифікації [1, с. 128]. Румунія, отримавши Північну Буковину та Бессарабію, намагалася інтегрувати ці території, водночас побоюючись радянських претензій. Чехословаччина, яка володіла Закарпаттям, сприймала регіон як «буферну зону» проти угорського реваншизму.

Не менш вагомим було й ставлення великих держав. Франція розглядала Польщу та Румунію як союзників у системі «санітарного кордону» проти СРСР, що зумовлювало підтримку їхніх претензій на українські землі. Німеччина, навпаки, прагнула переглянути Версальську систему та використовувала українське питання як інструмент тиску на Польщу та Радянський Союз [13, с. 47]. Радянський Союз же розглядав Українську СРР як складову власної федеративної системи, але водночас як плацдарм для експансії на Захід. Для

наочності основні геополітичні інтереси держав щодо українських територій у міжвоєнний період можна подати у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Основні геополітичні інтереси держав щодо українських територій у
міжвоєнний період

Держава	Території, що контролювалися	Основні інтереси
СРСР	Центральна та Східна Україна	Збереження контролю; використання як ресурсної бази та плацдарму для експансії
Польща	Галичина, Волинь	Полонізація, асиміляція українців, недопущення відновлення державності
Румунія	Північна Буковина, Бессарабія	Інтеграція, захист від радянських претензій
Чехословаччина	Закарпаття	Буфер проти Угорщини; спроби обмеженої культурної автономії
Німеччина	Прямого контролю не мала	Використання українського питання як чинника тиску на Польщу й СРСР
Франція	Прямого контролю не мала	Підтримка Польщі та Румунії у рамках антибільшовицької стратегії

У середині 1930-х рр. посилення нацистської Німеччини внесло нові акценти у розв'язання українського питання. Берлін почав вбачати в Україні потенційний простір для «життєвого простору» та сировинну базу, водночас намагаючись встановити контакти з окремими представниками українського національного руху [3, с. 18]. Проте ці контакти мали обмежений характер і переважно використовувалися німецькою дипломатією у переговорах із Польщею та СРСР.

У міжвоєнний період українські землі залишалися не лише територією із суперечливим статусом, а й важливим елементом міжнародної політики. Геополітичні інтереси різних держав унеможливлювали відновлення

української державності, водночас закладаючи підґрунтя для подальших конфліктів у роки Другої світової війни.

У міжвоєнний період українське питання залишалося невід’ємною складовою європейської геополітичної стратегії. Насамперед це стосувалося Польщі, яка після Ризького мирного договору 1921 р. отримала Східну Галичину та частину Волині. Польська влада проводила політику асиміляції українців, намагаючись інтегрувати західноукраїнські землі у власну державу, використовуючи освітню, мовну та адміністративну політику як інструменти колонізації. Проте, всупереч цим заходам, українське населення зберігало національну ідентичність і було центром формування політичних рухів, які мали значний вплив на загальноєвропейські дискусії щодо "українського питання" [10, с. 143].

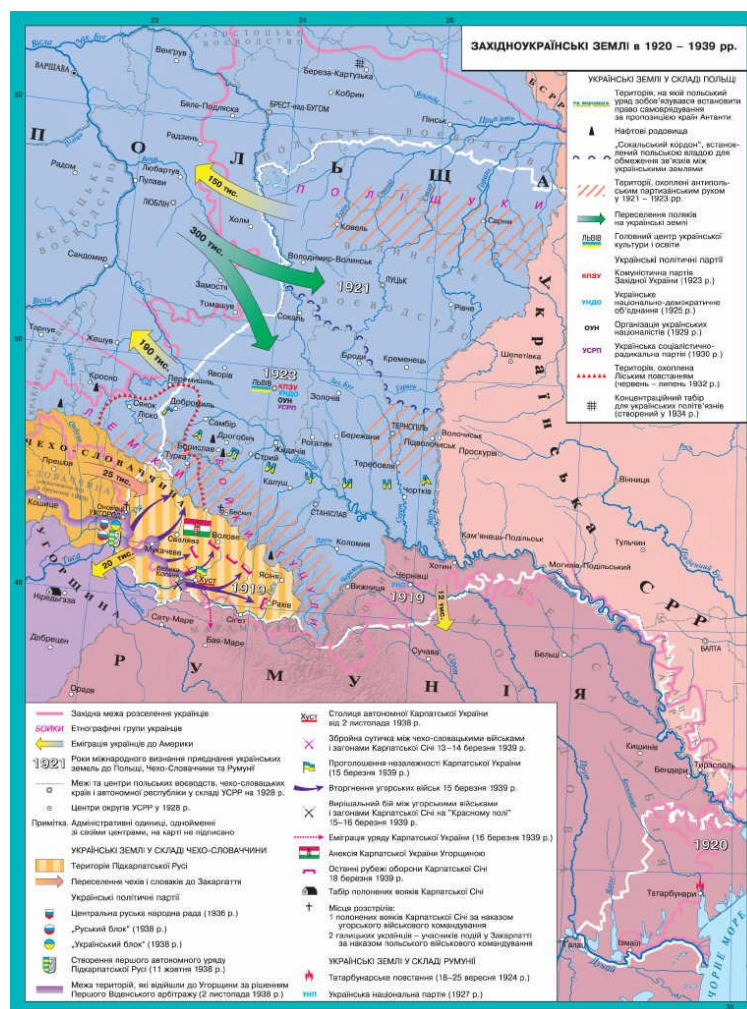

Рисунок 2.1 Західноукраїнські землі у 1920-1939 рр.

Не менш активним гравцем у регіоні була Румунія, яка після Першої світової війни приєднала Північну Буковину та Бессарабію. Для румунської держави контроль над цими територіями був стратегічно важливим, адже вони забезпечували вихід до Чорного моря і зміцнювали позиції Румунії на Балканах. Проте українське населення, що проживало там, зазнавало політики румунізації, яка проявлялася у витісненні української мови з освіти та адміністрації, що викликало численні протести та стимулювало розвиток національного руху [11, с. 98].

Угорщина, втративши внаслідок Тріанонського договору 1920 р. значні території, включно із Закарпаттям, намагалася зберегти вплив на цей регіон. Для Будапешта українське питання не мало пріоритетного значення, однак воно використовувалося у внутрішньо- та зовнішньополітичній риторичі як аргумент проти нових кордонів. Українці Закарпаття залишалися у складному становищі, адже угорська влада обмежувала їхні права, але водночас намагалася використати місцеве населення як чинник тиску на сусідні держави [1, с. 212].

Німеччина, яка після поразки у Першій світовій війні втратила провідні позиції в Європі, розглядала Україну як потенційний плацдарм для відновлення свого впливу на Сході. Уже в 1920-х рр. у колах Веймарської республіки з'явилися проекти співпраці з українськими політичними силами, спрямовані на ослаблення Польщі та Радянського Союзу. Проте особливої актуальності українське питання для Берліна набуло після приходу до влади нацистів у 1933 р., які розглядали Україну як "життєвий простір" (Lebensraum) для німецької нації. Цей підхід передбачав не лише економічну експлуатацію багатих ресурсами українських земель, але й їхнє поступове германізування [16, с. 59].

Велика Британія, хоча не була безпосередньо зацікавлена в українських землях, сприймала українське питання як частину ширшого європейського балансу сил. Лондон вважав, що будь-яке радикальне вирішення української

проблеми могло призвести до дестабілізації всієї Східної Європи, а тому займав радше обережну, спостережну позицію [13, с. 102].

З огляду на ці тенденції можна узагальнити, що в міжвоєнний період українське питання було не лише національною, а й міжнародною проблемою, адже його вирішення залежало від зіткнення інтересів кількох європейських держав. Для кращої систематизації можна подати порівняльну таблицю 2.2 політики сусідніх держав стосовно українських земель.

Таблиця 2.2

Політика сусідніх держав стосовно українських земель

Держава	Території під контролем	Основна політика щодо українців	Геополітичні інтереси
Польща	Галичина, Волинь	Полонізація, обмеження освіти	Зміцнення східного кордону, інтеграція регіону
Румунія	Буковина, Бессарабія	Румунізація, адміністративний тиск	Контроль над Чорним морем, Балканами
Угорщина	Закарпаття	Обмеження національних прав	Перегляд Тріанонських кордонів
Німеччина	(плани експансії)	Використання як Lebensraum	Розширення на Схід, контроль ресурсів
Велика Британія	(опосередковано)	Нейтрально-спостережна позиція	Баланс сил у Європі

У міжвоєнний період українське питання стало предметом суперечок і маніпуляцій між європейськими державами. Жодна з країн не прагнула створення незалежної України, а радше використовувала український фактор як елемент власної геополітичної гри. Це зумовило подальше загострення української проблеми напередодні Другої світової війни [5, с. 37].

В цей період Україна перебувала під тиском суперечливих інтересів європейських держав, які прагнули використати українське питання для реалізації власних стратегічних завдань. Зокрема, територіальні суперечки між

Польщею, Румунією та Угорщиною щодо контрольованих українських земель створювали передумови для посилення національно-визвольного руху, оскільки українці були змушені шукати шляхи самозахисту і консолідації власної політичної позиції [10, с. 143].

У світлі цих процесів варто виділити особливості підходу до українського питання з боку ключових європейських держав. Польща продовжувала активно реалізовувати політику колонізації та обмеження українського культурного та освітнього простору, що значно посилювало напруженість у регіоні та стимулювало розвиток нелегальних політичних організацій, серед яких особливе місце займали підпільні осередки ОУН. Румунія, прагнучи забезпечити стабільність у Північній Буковині та Бессарабії, проводила адміністративні та освітні реформи, що обмежували українську мову та культуру, створюючи тим самим політичну напруженість і сприяючи радикалізації національно-свідомих кіл [11, с. 98].

Німеччина, перебуваючи на стадії внутрішнього відновлення після Першої світової війни, водночас розглядала українські землі як стратегічний ресурс для реалізації концепції "Lebensraum". Уже до кінця 1930-х рр. нацистська влада почала планувати інтеграцію українських територій у ширші воєнні плани, передбачаючи не лише економічну експлуатацію ресурсів, а й ідеологічну обробку населення через пропаганду та примусову мобілізацію [16, с. 59].

Значну роль у формуванні європейських геополітичних стратегій щодо України відігравали міжнародні організації та дипломатичні канали. Ліга Націй, хоча й мала обмежені важелі впливу, намагалася підтримувати мирні угоди і врегулювати територіальні суперечки, однак її можливості були обмежені політичними інтересами провідних держав. Великі держави, такі як Велика Британія та Франція, діяли переважно опосередковано, надаючи пріоритет стабільності в Східній Європі, а не самостійному розвитку української державності [13, с. 102].

Особливу увагу слід приділити соціально-політичному аспекту підготовки до війни. Суспільство українських земель активно реагувало на зовнішньополітичний тиск, що проявлялося в зміцненні культурної самосвідомості, розвитку освітніх та просвітницьких організацій, а також мобілізації до нелегальних політичних структур. Це свідчить про високу активність українського населення у відстоюванні власних інтересів і готовності до опору окупаційним чи асиміляційним заходам [5, с. 37]. Для наочного порівняння політики європейських держав щодо українських територій у міжвоєнний період доцільно подати таблицю 2.3, яка узагальнює ключові аспекти стратегій.

Таблиця 2.3

Порівняння політики європейських держав щодо українських територій у міжвоєнний період

Держава	Території під контролем	Політична стратегія щодо українців	Засоби реалізації	Геополітична мета
Польща	Галичина, Волинь	Полонізація, обмеження освіти	Адміністративні реформи, шкільна політика	Зміцнення східного кордону, інтеграція регіону
Румунія	Буковина, Бессарабія	Румунізація	Обмеження української мови, адміністративний тиск	Контроль над Чорним морем, Балкани
Угорщина	Закарпаття	Обмеження національних прав	Легальні та культурні обмеження	Перегляд Тріанонських кордонів
Німеччина	(плани експансії)	Lebensraum, економічна експлуатація	Пропаганда, військова підготовка,	Розширення впливу на Схід, контроль

Держава	Території під контролем	Політична стратегія щодо українців	Засоби реалізації мобілізація	Геополітична мета ресурсів
Велика Британія	(опосередковано)	Нейтрально-спостережна позиція	Дипломатичні контакти, спостереження	Баланс сил у Східній Європі

Отже, українське питання в міжвоєнний період було багатовимірним явищем, яке не обмежувалося лише внутрішньо-національними процесами. Воно інтегрувалося у стратегічні плани європейських держав, визначаючи політичні, економічні та військові пріоритети, і залишалося ключовим чинником, що підготував ґрунт для подій Другої світової війни.

2.2 Нацистський окупаційний режим

Нацистська окупація відзначалася комплексністю адміністративного устрою та жорстким ієрархічним контролем, який реалізовувався через створення спеціальних органів управління, серед яких ключове місце займав Рейхскомісаріат Україна. Цей орган мав забезпечувати не лише економічну експлуатацію ресурсів, але й ідеологічне підпорядкування населення принципам нацистської доктрини, а також координувати співпрацю з місцевими колабораціоністськими структурами [21, с. 22].

На адміністративному рівні територія України була поділена на генеральні округи та райони, що відповідало традиційній для нацистського режиму логіці централізованого управління. Кожен генеральний округ підпорядковувався рейхскомісару, який мав необмежену владу у питаннях політики, економіки та безпеки, що забезпечувало ефективність реалізації репресивних заходів та мобілізаційних планів [18, с. 112]. Особливу увагу

нацисти приділяли контролю над промисловими, аграрними та транспортними ресурсами, що слугувало підґрунтям для забезпечення потреб вермахту та промислових центрів Німеччини.

Не менш важливим елементом окупаційного режиму було запровадження суворої репресивної системи, спрямованої на ліквідацію будь-якої активності, що могла становити загрозу для нацистської влади. До таких заходів належали масові арешти, депортації, страти та створення мережі концентраційних таборів, які використовувалися як для фізичного знищення політичних противників, так і для залякування місцевого населення. Водночас активно функціонували поліцейські та військові структури, серед яких особливе місце займала гестапо та Ordnungspolizei, що координували репресивні операції на місцевому рівні [2, с. 123]. З метою наочного відображення структури окупаційного режиму доцільно представити її у вигляді таблиці 2.4, яка демонструє ієрархію органів влади та основні функції кожного рівня.

Таблиця 2.4

Структура окупаційного режиму

Орган влади	Підпорядкування	Основні функції	Засоби реалізації політики
Рейхскомісаріат Україна	Безпосередньо рейх	Адміністративне управління, мобілізація ресурсів	Директиви, контролюючі органи
Генеральні округи	Рейхскомісар	Координація економічної та політичної діяльності	Німецька адміністрація, поліція
Районні адміністрації	Генеральний округ	Контроль місцевого населення, примусова мобілізація	Районні комісари, поліція
Місцеві колабораціоністські	Районні адміністрації	Підтримка порядку, надання інформації,	Добровольці, політичні

Орган влади	Підпорядкування	Основні функції	Засоби реалізації політики
структури		забезпечення праці	організації
Поліцейські та військові структури	Рейх, Рейхскомісаріат	Репресивні заходи, боротьба з підпіллям	Арешти, страти, табори

Нацистська політика в Україні мала також значний ідеологічний компонент. Окупаційна адміністрація активно впроваджувала пропаганду, спрямовану на деморалізацію населення та створення образу ворога у вигляді радянських органів влади та єврейського населення. Пропагандистські кампанії охоплювали як міські центри, так і сільські громади, намагаючись змінити соціальну структуру та легітимізувати репресивні заходи, що часто супроводжувалися насильницькими операціями [5, с. 54].

Важливим елементом дослідження наукової проблематики нацистської окупації є аналіз впливу адміністративної системи на повсякденне життя населення, яке характеризувалося дефіцитом продовольства, примусовою працею, систематичними репресіями та постійним психологічним тиском. Соціальні наслідки окупації проявлялися у скороченні чисельності населення через масові вбивства, втрату традиційних форм соціальної організації та дестабілізацію економічних процесів [16, с. 243].

Окупаційна адміністрація розглядала українські території не лише як джерело сировини та робочої сили, а й як простір для реалізації ідеологічних цілей Третього Рейху. Зокрема, була здійснена організація системи примусової праці, яка охоплювала різні верстви населення, включно з дітьми та літніми людьми, для потреб військової промисловості та аграрного сектора Німеччини. Важливим аспектом цієї системи було створення адміністративних органів, відповідальних за реєстрацію, залучення та контроль за працівниками, а також застосування штрафних та репресивних заходів щодо порушників [18, с. 189].

Рисунок 2.2 У таборі для військовополонених червоноармійців. Сумщина.

1941 р.

Примусова мобілізація населення охоплювала як чоловіків, так і жінок, зокрема у формі вербування до трудових батальйонів, транспортування до Німеччини та залучення до робіт на місцевих підприємствах, що перебували під нацистським контролем. За даними науковців, щорічно тисячі українців піддавалися мобілізації, що мало значний вплив на демографічну структуру та соціальну стабільність населених пунктів [5, с. 102]. Крім того, адміністрація Рейхскомісаріату активно проводила реквізицію продовольства та промислових ресурсів, що спричинило дефіцит продуктів харчування, зниження життєвого рівня та підвищення соціальної напруженості серед цивільного населення [18, с. 202].

Особливу увагу нацисти приділяли культурно-ідеологічному контролю, який здійснювався через систему освіти, пропаганду та цензуру. У містах та сільських школах були введені спеціальні курси, які мали формувати лояльність до режиму, підкреслювати «історичну місію» німецького народу та дискредитувати радянські та націоналістичні ідеї. Також активно використовувалися методи психологічного впливу на населення через контроль над інформаційним простором, створення місцевих пропагандистських органів та обмеження доступу до незалежної літератури й преси [18, с. 214].

Водночас значну роль у підтримці нацистського режиму відігравали місцеві колабораціоністські формування, які забезпечували збір інформації, контроль за порядком та участь у репресивних акціях проти підпільних організацій та мирного населення. Серед них слід виокремити поліцейні структури, формування допоміжної поліції та добровольчі батальйони, які активно виконували накази німецької адміністрації. Ці органи мали як функції охорони громадського порядку, так і пряме залучення до переслідування підпілля та участі в каральних операціях [12, с. 211]. Для наочного відображення соціально-економічних та репресивних аспектів окупаційного режиму доцільно представити узагальнену таблицю 2.5 основних заходів нацистської адміністрації.

Таблиця 2.5

Основні заходи нацистської адміністрації

Напрямок діяльності	Основні заходи	Наслідки для населення
Примусова мобілізація	Вербування до трудових батальйонів, транспортування до Німеччини	Висока смертність, демографічні втрати, руйнування сімей
Економічна експлуатація	Реквізиція продовольства, примусова праця на підприємствах	Дефіцит продуктів, погіршення життєвого рівня
Культурно-	Школи, пропаганда, цензура,	Ідеологічна маніпуляція,

Напрямок діяльності	Основні заходи	Наслідки для населення
ідеологічний контроль	інформаційний контроль	обмеження свободи слова, психологічний тиск
Репресивні заходи	Арешти, страти, депортації, каральні акції	Знищення підпільних організацій, залякування населення
Колабораціонізм	Добровольчі батальйони, поліція	Посилення окупаційного контролю, участь у репресіях

Нацистський окупаційний режим в Україні поєднував економічну експлуатацію, репресивну діяльність і культурно-ідеологічний контроль. Він мав системний та багаторівневий характер, що дозволяло окупаційній адміністрації ефективно реалізовувати завдання мобілізації ресурсів та забезпечення безпеки власного режиму на тимчасово підпорядкованих територіях.

Рисунок 2.3 Гітлерівці розстрілюють мирне населення. 1941 р.

Незважаючи на жорстокий контроль та репресії, значна частина населення намагалася зберегти власну культурну ідентичність, підтримувати українські традиції та протидіяти спробам німецької адміністрації нав'язати нову ідеологічну модель. Однією з форм організованого опору стало українське націоналістичне підпілля, яке діяло в різних регіонах, особливо на Півдні та Заході України. Основними завданнями цих структур були збір розвідданих, організація саботажу та диверсійних дій проти окупаційних військ, а також координація з іншими антифашистськими рухами [12, с. 211].

На території Рейхскомісаріату Україна діяли різноманітні партизанські групи, що включали як націоналістично налаштованих, так і комуністичних активістів, які прагнули зірвати нацистську мобілізаційну та економічну політику. За даними досліджень, чисельність партизанських загонів сягала десятків тисяч осіб, і вони здійснювали як локальні акції терору проти окупантів, так і координацію великих наступальних операцій у сільській місцевості. Водночас підпілля організовувало інформаційні кампанії серед населення, поширюючи листівки та газети, що пропагували українську ідентичність і закликали до відмови від співпраці з окупаційними структурами [5, с. 289].

Особливо важливим аспектом опору було збереження освітньої та культурної діяльності: у підпільних школах та гуртках викладали українську мову, історію та літературу, організовували театральні вистави та культурні вечори, які формували національну свідомість і протидіяли культурній асиміляції. Крім того, соціально-психологічний опір проявлявся через відмову виконувати окремі накази, саботаж у господарській сфері та підтримку українських військових формувань у складі німецької армії, що мали неоднозначний характер і викликали суперечливі оцінки в сучасній історіографії [11, с. 219].

Рисунок 2.4 Окупаційний режим в Україні

Наслідки окупаційного режиму для соціальної та політичної структури України були глибокими й багатограними. Впровадження системи примусової праці, масових депортацій та каральних акцій суттєво порушило демографічну стабільність, призвело до руйнування традиційних форм соціальної організації та значно посилило психологічний тиск на населення. Відновлення нормальної життєдіяльності після війни вимагало значних зусиль у сфері відновлення інфраструктури, освіти та соціальних інститутів [16, с. 412]. Для наочності можна подати узагальнену схему взаємодії окупаційного режиму та українського населення в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Узагальнена схема взаємодії окупаційного режиму та українського населення

Категорія впливу	Форми реалізації	Наслідки для населення та підпілля
Військова та адміністративна	Вербування, примусова праця, каральні операції	Висока смертність, демографічні втрати
Політична	Контроль, колабораціонізм, цензура	Залякування, обмеження свободи слова, підрив національної свідомості
Соціально-економічна	Реквізиції, обмеження ресурсів	Дефіцит продуктів, погіршення життєвого рівня
Культурно-освітня	Підпільна освіта, культурні заходи, пропаганда	Збереження національної ідентичності, моральна підтримка опору
Підпільна та партизанська діяльність	Саботаж, диверсії, поширення інформації	Ослаблення контролю окупантів, мобілізація громадян до опору

Отже, нацистський окупаційний режим мав комплексний характер: поєднував репресії, економічну експлуатацію та ідеологічний контроль, проте українське населення намагалося протистояти йому через організований і масовий опір, зберігаючи культурну самобутність та національну свідомість. Ця динаміка взаємодії окупантів та місцевого населення є важливим компонентом для методичного викладання історії у закладах загальної середньої освіти, адже демонструє складність історичних процесів та багатовимірність соціальних і політичних явищ.

2.3 Рух опору на території України

Дуже важливим в роботі є висвітлити формування та діяльність організованого та масового опору проти нацистського окупаційного режиму в роки Другої світової війни. Цей аспект історії України є надзвичайно важливим для методики викладання в закладах загальної середньої освіти, оскільки він демонструє активну позицію населення у складних умовах окупації,

спрямовану на захист національних інтересів, збереження культурної спадщини та підтримку морального духу громадян.

На початковому етапі окупації рух опору формувався стихійно, спираючись на вже наявні соціальні й політичні структури та традиції місцевого самоуправління. Одним із ключових чинників організації опору була наявність українських націоналістичних структур, зокрема ОУН, які ще до війни займалися підготовкою кадрів для підпільної діяльності та проводили ідеологічну роботу серед населення. На територіях, зайнятих нацистами, особливо на Півдні та в Західній Україні, підпільні організації почали активно формувати мережу зв'язку, забезпечуючи прихисток та допомогу особам, які піддавалися репресіям, а також координуючи дії з інформування міжнародної спільноти про злочини окупантів [4, с. 67].

Рисунок 2.5 Розгортання руху опору в Україні

Важливим елементом структурування руху опору було створення партизанських загонів, які виконували військово-тактичні завдання: напад на колаборантів, диверсії на транспортних і комунікаційних об'єктах, знищення складських приміщень окупаційних військ та інші форми саботажу. Крім того, ці формування здійснювали активну пропагандистську діяльність, поширюючи листівки, плакати та газети, що піднімали національну свідомість і підтримували моральний дух населення [14, с. 154].

Одним із методів документального фіксування та аналізу діяльності руху опору є класифікація підпільних формувань за типом діяльності та регіональною приналежністю. Нижче наведена таблиця 2.7, яка демонструє основні категорії руху опору на території України в перші роки окупації.

Таблиця 2.7

Основні категорії руху опору на території України в перші роки окупації

Категорія руху опору	Основні форми діяльності	Географічне поширення	Соціальний склад учасників
Націоналістичне підпілля	Ідеологічна робота, підпільна преса, вербування	Західна Україна, Південь	Студенти, інтелігенція, колишні члени ОУН
Партизанські загони	Диверсії, атаки на комунікації, реквізиції	Лісові та сільські райони	Селяни, колишні військові
Соціально-політичні групи	Поширення антинацистських матеріалів, інформаційна підтримка	Міста та районні центри	Широкі верстви населення, включно з робітниками
Колаборантські і контрольні структури	Спостереження, доносництво, протидія підпіллю	Адміністративні центри	Частково місцеві чиновники

Розвиток руху опору супроводжувався низкою труднощів, серед яких була необхідність таємності та конспірації, обмежені ресурси, постійна загроза

репресій та втрати серед населення. Водночас ефективність руху опору значною мірою залежала від здатності координувати дії різних формувань, забезпечувати логістичну підтримку, а також взаємодіяти з іншими антифашистськими організаціями, зокрема комуністичними партизанськими загонами, що діяли на території України в умовах окупації.

Ця частина історичного матеріалу має важливе значення для навчання учнів, оскільки демонструє приклади активної громадянської позиції, сприяє формуванню уявлення про складність моральних і політичних виборів у період окупації та сприяє розвитку критичного мислення щодо оцінки історичних подій.

Після періоду стихійного опору почала формуватися більш структурована система підпільних організацій, що включала як локальні, так і регіональні осередки. Важливим компонентом цих структур було забезпечення координації дій між різними формуваннями, що дозволяло планувати і здійснювати більш масштабні операції проти окупаційного режиму та його колаборантів [14, с. 160].

Партизанські загони та підпільні організації не лише здійснювали військові акції, а й активно займалися збором інформації про переміщення військ противника, веденням контррозвідальної роботи та організацією мережі прихистків для учасників опору та цивільного населення, яке опинилося під загрозою переслідувань. Діяльність підпільників включала поширення антинацистської літератури, організацію нелегальних шкіл, підтримку культурних і релігійних заходів, що дозволяло зберегти національну ідентичність та моральний дух населення в умовах окупації [21, с. 58].

Для системного аналізу діяльності руху опору дослідники пропонують класифікацію за ознаками регіональної активності, чисельності загонів і характеру виконуваних завдань. Нижче наведена таблиця 2.8, яка ілюструє основні характеристики діяльності руху опору у період середньої фази війни.

Таблиця 2.8

Основні характеристики діяльності руху опору у період середньої фази війни

Регіон	Типи формувань	Основні завдання	Орієнтовна чисельність учасників
Західна Україна	ОУНівські підпільні групи	Політична агітація, диверсійні акції, контррозвідка	3–5 тис. осіб
Центральна Україна	Комуністичні та соціалістичні загони	Партизанські операції, допомога населенню	5–7 тис. осіб
Південь України	Лісові партизанські групи	Саботаж, захист мирного населення, інформаційна діяльність	2–4 тис. осіб
Східні регіони	Місцеві самоорганізовані формування	Поширення антиокупаційних матеріалів, патрулювання	1–2 тис. осіб

Значною складністю для координації руху опору були не лише географічні умови, а й розмаїття політичних і ідеологічних підходів, що існували серед підпільників. Так, ОУН, відстоюючи націоналістичну програму, часто діяла незалежно від комуністичних загонів, які спиралися на ідеологію Радянського Союзу. Цей фактор неодноразово ускладнював планування спільних операцій та вимагав гнучких підходів до взаємодії [10, с. 205].

Водночас діяльність руху опору мала значний вплив на суспільно-політичну ситуацію в Україні. Він не лише протидіяв окупаційним властям, а й створював моральний і психологічний опір, формував у населення уявлення про власну спроможність до організованого спротиву. У педагогічній практиці це дозволяє ілюструвати учням приклади мужності та громадянської відповідальності, формувати уявлення про складність вибору в умовах окупації та аналізувати взаємодію різних соціально-політичних чинників [7, с. 63].

Особливу увагу дослідники приділяють питанням чисельності підпільних і партизанських формувань, оскільки від цього залежала ефективність їх діяльності та можливості здійснювати системні військові й інформаційні

операції. За даними В. С. Лозицького, чисельність партизанських загонів УРСР у період 1941–1943 років коливалася від 60 до 80 тисяч осіб, що дозволяло здійснювати значну кількість диверсій і підтримувати інформаційний вплив на окуповані території [14, с. 162].

Викладання цього матеріалу у школі може включати інтерактивні методи, такі як створення карт розташування партизанських загонів, аналіз документальних свідчень, обговорення причин успіхів і невдач руху опору, що сприяє розвитку критичного мислення та навичок аналізу історичних джерел [6, с. 112].

Після активної фази формування загонів і локальної координації, рух опору досяг більшої структурованості та системності, що забезпечувалося централізованим керівництвом окремих організацій і створенням єдиних комунікаційних мереж. Особливе значення мала діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), які на території Західної та Центральної України впроваджували систему взаємодії між підпільними осередками, організовували підготовку кадрів і створювали сховища для озброєння та медикаментів [12, с. 312].

Рисунок 2.6 Втрати у війні

Важливо зазначити, що значна частина операцій партизанів мала стратегічний характер і була спрямована на дестабілізацію окупаційного режиму, паралізацію його адміністративних структур, а також на охорону цивільного населення від репресій. До таких дій належали диверсійні акції на транспортних шляхах, порушення комунікацій ворога, ліквідація колаборантів, а також організація ліквідаційних операцій проти агентів спецслужб противника. У педагогічному контексті ці події можуть слугувати наочним матеріалом для демонстрації учням різноманітних форм спротиву та підкреслення значущості морального вибору під час окупації [6, с. 128].

Для більш повного розуміння соціально-політичного впливу руху опору дослідники виділяють кілька ключових аспектів його діяльності: формування морального опору у населенні, підтримка національної ідентичності, інформаційне забезпечення підпільних акцій і організація взаємодії між різними політичними та ідеологічними групами. Ці аспекти відображаються в історіографічних дослідженнях як елементи «соціальної тканини» підпільного

руху, що дозволяли утримувати високий моральний дух населення та зберігати громадську організованість у складних умовах окупації [16, с. 455].

З метою наочного подання діяльності руху опору в освітньому процесі можна використовувати систематизовані дані щодо операцій партизанських загонів і підпільних осередків. Таблиця 2.9 демонструє приклад кількісної оцінки діяльності партизанів у різних регіонах України у другій половині війни.

Таблиця 2.9

Приклад кількісної оцінки діяльності партизанів у різних регіонах України у другій половині війни

Регіон	Кількість загонів	Основні види діяльності	Чисельність учасників
Західна Україна	65	Диверсії, контррозвідка, агітація	12–15 тис.
Центральна Україна	52	Партизанські рейди, допомога населенню	10–13 тис.
Південь України	28	Саботаж, підтримка місцевого населення	7–9 тис.
Східні регіони	15	Розповсюдження антиокупаційних матеріалів	3–5 тис.

Важливою особливістю останньої фази руху опору стало активне використання мобільних і гнучких тактичних схем, що дозволяло ефективно реагувати на зміни оперативної обстановки та втручання окупаційних сил. Одночасно з бойовими діями підпільники здійснювали просвітницьку та культурну діяльність, підтримуючи навчальні та релігійні інституції, поширюючи антинацистські матеріали, що сприяло збереженню національної свідомості населення [21, с. 97].

З точки зору методики викладання історії, матеріал про рух опору доцільно інтегрувати у навчальний процес через такі підходи:

- 1) хронологічний аналіз – відстеження етапів формування і діяльності партизанських загонів та підпільних організацій;
- 2) тематичні дослідження – розгляд окремих операцій, диверсійних акцій та інформаційних кампаній;
- 3) історичне джерелознавство – робота з архівними документами, спогадами учасників руху опору та фотоматеріалами;
- 4) проектні методи – створення учнями карт діяльності загонів, дослідження локальних історій опору, підготовка презентацій та інтерактивних матеріалів.

Отже, завершальна частина розділу демонструє не лише військово-політичний аспект руху опору, а й його глибинне соціальне та культурне значення для українського суспільства у роки Другої світової війни. Застосування системного підходу до вивчення цих подій у школі дозволяє учням зрозуміти складність вибору, моральну відповідальність і значущість організованого спротиву в умовах окупації, що відповідає сучасним вимогам формування історичної компетентності та критичного мислення.

Висновки до розділу 2

Аналіз розділу свідчить про те, що українська територія в міжвоєнний період була об'єктом складних геополітичних інтриг та стратегічних інтересів провідних європейських держав. Вивчення цього аспекту дозволяє зрозуміти, що формування політичної ситуації в Україні 1930-х років відбувалося в умовах конфлікту між державами-сусідами, які прагнули максимізувати власний вплив на регіон. Розгляд міжнародних договорів, економічних угод та військових планів демонструє, що українське питання розглядалося як елемент

ширшої системи європейської безпеки та політичної рівноваги, що значно ускладнювало внутрішньополітичну ситуацію та накладало прямий вплив на формування національної самосвідомості населення.

Розділ охоплює аналіз нацистського окупаційного режиму на території України, який характеризувався системною репресивною політикою, економічною експлуатацією, культурною деструкцією та терором щодо цивільного населення. Окупаційна адміністрація активно впроваджувала політику «розділяй і володарюй», використовуючи колаборантів і адміністративні структури для контролю над територією та населенням. Розгляд методів окупаційного режиму дозволяє учням усвідомити складність умов, у яких доводилося виживати українському населенню, а також визначити ключові форми соціального та політичного тиску, що застосовувалися окупаційними органами. Вивчення цих подій у школі сприяє формуванню критичного мислення, здатності аналізувати історичні джерела та оцінювати причини і наслідки політичних рішень національного і міжнародного рівня.

Розділ демонструє активність українського населення у боротьбі проти окупаційного режиму, розвиток підпільних організацій, таких як ОУН та УПА, а також партизанських загонів на всій території країни. Основними завданнями руху опору були дестабілізація окупаційної адміністрації, організація диверсійних акцій, інформаційна підтримка населення та збереження національної самосвідомості. У педагогічному аспекті дослідження руху опору дозволяє формувати у школярів розуміння морального вибору, значущості організованого спротиву та проявів громадянської мужності в екстремальних умовах.

На основі узагальнення матеріалу другого розділу можна виділити такі ключові висновки, що мають методичне значення для викладання історії у закладах загальної середньої освіти:

- комплексний підхід до вивчення геополітичних процесів: знання про стратегічні інтереси європейських держав і міжвоєнну політику дозволяє учням

оцінювати роль України у світових подіях і розуміти взаємозв'язок локальної та глобальної історії;

- оцінка репресивного характеру окупаційного режиму: аналіз адміністративних, економічних та культурних аспектів нацистської політики сприяє формуванню у школярів критичного сприйняття джерел та подій, а також розвитку історичного мислення через розгляд причинно-наслідкових зв'язків;

- вивчення руху опору як моделі соціальної та моральної активності: ознайомлення з діяльністю партизанів та підпільних організацій дає можливість демонструвати на прикладі конкретних історичних ситуацій, як населення захищало свою національну ідентичність, проявляло стійкість та організованість, що є ключовим для формування патріотичних та громадянських цінностей;

- методична значущість документальної та кількісної інформації: використання архівних матеріалів, статистичних даних про чисельність загонів, територіальне розташування підпільних осередків та динаміку їх активності дозволяє інтегрувати в навчальний процес різноманітні форми роботи, зокрема роботу з таблицями, картами, графіками та інтерактивними матеріалами, що підвищує пізнавальну активність учнів і сприяє розвитку аналітичних навичок;

- формування компетентності учнів у критичному аналізі історичних подій: розгляд комплексної взаємодії геополітичних чинників, окупаційної політики та діяльності руху опору дозволяє учням зрозуміти складність історичних процесів, оцінювати моральні та політичні вибори учасників подій, а також розвивати навички критичного осмислення фактів і джерел.

Отже, другий розділ роботи дозволяє комплексно оцінити українську історичну дійсність періоду Другої світової війни, визначити основні фактори формування політичної ситуації та механізми опору, а також надати методичні рекомендації щодо ефективного викладання цих тем у загальноосвітніх закладах, що сприяє розвитку історичної компетентності та патріотичного виховання учнів.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРОБЛЕМИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1 Традиційні методи: авторська розробка уроку

У процесі викладання історії у закладах загальної середньої освіти важливим елементом є використання традиційних методів навчання. Хоча сучасна педагогіка пропонує велику кількість інтерактивних технологій, проєктних і цифрових рішень, саме традиційні підходи залишаються фундаментом історичної освіти, оскільки вони забезпечують систематичність, структурованість та академічну строгість навчального процесу. У даному підпункті буде представлено авторську розробку уроку з теми «Україна в роки Другої світової війни», що демонструє можливості застосування класичних методів викладання у поєднанні з елементами методичного новаторства.

Традиційні методи навчання (лекція, пояснення, бесіда, робота з підручником і джерелами, фронтальне опитування) залишаються невід’ємною складовою уроку історії з кількох причин:

- вони забезпечують передачу великого обсягу фактичного матеріалу;
- формують базу для подальшої самостійної роботи учнів;
- сприяють розвитку логічного мислення через структурування інформації;
- забезпечують контроль знань та умінь школярів у класичній формі.

Урок, присвячений темі Другої світової війни, зокрема подіям на території України, є надзвичайно важливим для формування історичної пам’яті учнів. Використання традиційних методів дозволяє вибудувати системний виклад подій, забезпечити розуміння причин, перебігу та наслідків війни, а також формувати у школярів ціннісні орієнтири — патріотизм, відповідальність, повагу до історичного минулого.

Пропонується розробка уроку для учнів 11 класу, що має тему: «Україна в роки Другої світової війни: окупаційний режим та Рух Опору». Тип уроку:

комбінований (з елементами лекції та бесіди).

Мета уроку:

- 1) сформулювати в учнів знання про особливості нацистського окупаційного режиму та діяльність руху опору на території України;
- 2) розвивати вміння аналізувати історичні документи, порівнювати історичні факти, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- 3) виховувати патріотичні почуття, повагу до подвигу українського народу в роки війни.

Таблиця 3.1

Структура уроку

Етап уроку	Зміст діяльності вчителя	Зміст діяльності учнів	Методи навчання
Організаційний момент (2 хв)	Привітання, перевірка готовності учнів до уроку	Налаштовуються на роботу	Фронтальна бесіда
Актуалізація знань (5 хв)	Постановка проблемного питання: «Чому українське питання було ключовим у планах нацистської Німеччини?»	Висловлюють власні припущення, спираючись на попередні знання	Опитування, бесіда
Виклад нового матеріалу (20 хв)	Лекційна розповідь з використанням карти та схеми; демонстрація уривків документів (накази окупаційної влади, листівки опору)	Роблять записи, аналізують запропоновані документи	Лекція, пояснення, робота з джерелами
Закріплення знань (10 хв)	Формулює запитання: «Які риси окупаційної політики були визначальними?»; «Чому виникла потреба у русі опору?»	Відповідають на запитання, дискутують	Евристична бесіда
Підсумки уроку (5 хв)	Узагальнення матеріалу; звернення до морального	Роблять висновки; формулюють	Узагальнення

Етап уроку	Зміст діяльності вчителя значення теми	Зміст діяльності учнів ключові ідеї	Методи навчання
Домашнє завдання (3 хв)	Опрацювати розділ підручника; підготувати міні-дослідження «Герої мого краю в роки війни»	Записують завдання	Робота з підручником

Характеристика запропонованих методів:

- Лекція — основний спосіб систематичного подання матеріалу. У темі Другої світової війни вона дає змогу окреслити хронологічні межі, показати взаємозв'язок політичних, соціальних та військових аспектів.

- Бесіда — допомагає залучити учнів до обговорення морально-ціннісних аспектів теми, наприклад, ролі руху опору чи проблеми колаборації.

- Робота з історичними джерелами — уривки документів створюють умови для розвитку критичного мислення.

- Фронтальне опитування — дозволяє з'ясувати рівень засвоєння матеріалу попередніх тем, а також перевірити розуміння нового.

Традиційні підходи, зокрема лекція, пояснення, робота з картою й документами, не повинні бути механічними чи надмірно формалізованими. Їхня ефективність значною мірою залежить від уміння вчителя поєднувати інформативний аспект із емоційно-ціннісним впливом, що особливо важливо при вивченні трагічних та героїчних сторінок історії Другої світової війни.

Використання карти на уроці має стати невід'ємною частиною викладу. У темі, присвяченій окупації України та діяльності руху опору, важливо показати:

- територіальні масштаби німецької окупаційної адміністрації (райхскомісаріат «Україна», дистрикт «Галичина», приєднання південних областей до «Трансністрії»);

- головні центри руху опору (Полісся, Волинь, Карпати, Чернігівщина, Сумщина);

- маршрути партизанських рейдів.

Учитель може застосовувати метод картографічного аналізу: спочатку показати загальну схему окупаційного поділу, а потім поступово позначати осередки спротиву. Це створює в учнів цілісне уявлення про співвідношення сил та масштаби визвольної боротьби.

Надзвичайно ефективним у межах традиційного уроку є використання уривків історичних джерел. Наприклад:

- накази нацистської адміністрації щодо трудової повинності;
- звернення партизанських командирів до населення;
- спогади очевидців про умови окупації. Використання документів сприяє розвитку в учнів умінь критично осмислювати інформацію, відрізняти офіційний дискурс від народного досвіду.

Таблиця 3.1

Приклад завдань для роботи з документами

Вид документа	Завдання для учнів	Очікуваний результат
Наказ рейхскомісара України (1942 р.)	Визначте, які основні права населення порушуються. Чому нацисти запроваджували трудову повинність?	Учні усвідомлюють механізми експлуатації українців окупаційною владою
Листівка партизанського загону	Проаналізуйте, які методи впливу на свідомість населення використано. Чи можемо їх вважати елементами інформаційної війни?	Учні розуміють значення пропаганди у діяльності руху опору
Спогади селянина з Полтавщини	Які емоції й почуття передає автор? Чому важливо враховувати суб'єктивний досвід свідків війни?	Формується вміння співпереживати й критично сприймати джерела пам'яті

Таким чином, навіть у межах традиційного уроку можна створити ситуацію, коли учні не лише засвоюють факти, а й аналізують різні типи джерел, роблять власні висновки, що відповідає вимогам компетентнісного

підходу. У процесі вивчення матеріалу вчитель може поставити учням запитання, які спонукають до роздумів і дискусії. Наприклад:

- Чи можна вважати рух опору в Україні єдиним явищем, чи він складався з багатьох різнорідних сил?

- У чому полягали головні відмінності між радянськими партизанами та українськими повстанцями?

- Які моральні дилеми постали перед населенням, що опинилося між окупаційною владою та силами опору?

Такі питання розвивають уміння аргументувати власну позицію, формувати критичне мислення й забезпечують інтеграцію традиційних методів із елементами проблемного навчання. Доцільно включати в урок традиційні наочні матеріали — фотографії, плакати, карикатури, що дозволяють учням «побачити» епоху. Наприклад, можна використати фотографії спалених сіл, портрети командирів партизанських загонів, зразки радянських і німецьких агітаційних плакатів. Робота з візуальними матеріалами стимулює емоційне сприйняття й допомагає учням краще запам'ятати факти.

Завершальна частина уроку історії, побудованого на традиційних методах навчання, має особливе значення для формування у школярів стійких знань та навичок. Якщо початок заняття орієнтований на організацію навчальної діяльності та створення мотиваційного середовища, а центральна частина – на подання й аналіз матеріалу, то завершальний етап має забезпечити систематизацію отриманих знань, перевірку їх рівня засвоєння та формування висновків, що виходять за межі суто фактологічної площини.

Узагальнення та систематизація знань. На цьому етапі доцільно використовувати такі традиційні методи:

1) фронтальна бесіда, у ході якої вчитель ставить серію запитань на повторення ключових положень уроку.

2) метод «закінчи речення», який сприяє актуалізації знань у формі коротких тез. Наприклад:

- «Окупаційний режим в Україні характеризувався...»;

- «Партизанський рух відрізнявся тим, що...»;
- «Українська повстанська армія прагнула...».

3) Узагальнююча таблиця, яка допомагає систематизувати інформацію й візуалізувати відмінності між різними складовими теми.

Таблиця 3.3

Приклад узагальнюючої таблиці

Аспект	Нацистський окупаційний режим	Рух опору в Україні
Політика щодо населення	Примусова праця, депортації, геноцид, знищення культурних інституцій	Захист цивільного населення, саботаж окупаційних заходів
Економічна діяльність	Використання ресурсів України для потреб рейху	Розгром господарських об'єктів, виведення з ладу комунікацій
Ідеологія	Нацистська пропаганда, ідеї «меншовартості» слов'ян	Ідеї боротьби за свободу, патріотична пропаганда
Військові дії	Репресії, каральні акції проти партизан та мирних жителів	Партизанські рейди, збройні сутички, підпільна діяльність

Такі узагальнюючі схеми сприяють тому, що учні бачать не лише окремі факти, а й їхнє співвідношення, що значно полегшує подальше відтворення матеріалу.

У межах традиційного уроку контроль може здійснюватися у різних формах:

- усне опитування (короткі відповіді на запитання вчителя);
- письмові завдання (міні-тести, хронологічні вправи, визначення понять);
- робота з картою (визначення територій, позначення напрямків партизанських рейдів);
- проблемне питання (наприклад: «Чому рух опору в Україні мав багатонаціональний характер?»).

У такий спосіб традиційні методи не лише перевіряють рівень засвоєння фактичного матеріалу, але й стимулюють аналітичні вміння учнів. Завершальний етап уроку передбачає оголошення домашнього завдання. У межах традиційного підходу воно може бути різнорівневим:

1) Обов'язковий мінімум: опрацювати параграф підручника та виписати головні дати.

2) Поглиблений рівень: скласти хронологічну таблицю «Події руху опору на території України (1941–1944 рр.)».

3) Творче завдання: підготувати коротке повідомлення про одного з командирів партизанських загонів чи діячів ОУН-УПА. Така диференціація завдань дозволяє врахувати індивідуальні можливості учнів і забезпечує варіативність у підходах до навчання.

Завершуючи урок, учитель повинен акцентувати увагу учнів не лише на історичних фактах, а й на їхньому гуманітарному значенні. Особливу увагу варто приділити вихованню почуття поваги до людей, які віддали життя за свободу, усвідомленню вартості людської гідності та незалежності. Саме традиційні методи, що передбачають безпосередній діалог між учителем та учнями, створюють найсприятливіші умови для формування ціннісних орієнтирів молодого покоління.

Отже, традиційні методи навчання, реалізовані в авторській розробці уроку, залишаються потужним інструментом у процесі викладання історії. Вони забезпечують системність і логічність навчання, дозволяють поєднувати засвоєння фактичного матеріалу з розвитком умінь аналізувати та узагальнювати, а також формують у школярів патріотичні та гуманістичні переконання.

3.2 Нетрадиційні методи

У сучасній історичній освіті дедалі більшої ваги набувають нетрадиційні методи викладання, які дозволяють вийти за межі класичної лекції та

репродуктивного опитування. Їхня основна мета – активізувати пізнавальну діяльність учнів, зробити процес навчання не лише інформативним, а й емоційно насиченим, інтерактивним і наближеним до особистісного досвіду школярів. Вивчення теми «Україна в роки Другої світової війни» потребує саме такого підходу, адже вона поєднує трагічні сторінки минулого з героїчними прикладами спротиву, ставить перед учнями моральні дилеми та формує ціннісні орієнтири.

Нетрадиційні методи вирізняються тим, що вони відходять від фронтальної форми викладання і створюють умови для активної участі школярів у навчальному процесі. Учні стають не пасивними слухачами, а співавторами уроку, дослідниками і навіть «свідками» історії, якщо використовується елемент рольової реконструкції чи моделювання подій.

Науковці та методисти пропонують різні варіанти систематизації нетрадиційних форм. Найбільш поширеною є класифікація за критерієм залучення учня до активної діяльності. У контексті викладання історії Другої світової війни в закладах загальної середньої освіти найбільш доцільними є такі групи методів:

- 1) Ігрові методи – історичні ігри, рольові моделювання, театралізовані інсценізації.
- 2) Дослідницькі методи – робота з архівними документами, проєктна діяльність, міні-дослідження.
- 3) Візуально-комунікативні методи – використання мультимедійних ресурсів, кінофрагментів, інтерактивних карт.
- 4) Методи проблемного навчання – аналіз історичних дилем, дискусії, дебати.

Застосування нетрадиційних методів можна проілюструвати на прикладі окремих уроків із теми «Окупаційний режим та рух опору в Україні».

- Історична рольова гра. Учні поділяються на групи, які представляють різні сили (радянські партизани, члени ОУН-УПА, місцеве населення, представники окупаційної адміністрації). Завдання полягає в тому, щоб від

імені своєї «групи» висловити позицію щодо певної проблеми – наприклад, участі у війні або взаємодії з іншими силами.

- Метод історичного моделювання. Учням пропонується відтворити засідання підпільної організації, де обговорюється питання про диверсійну акцію. Це формує розуміння складності прийняття рішень у воєнний час.

- Робота з кінофрагментами. Перегляд уривків з документальних фільмів про партизанський рух чи нацистські злочини може стати основою для дискусії й аналітичної роботи.

Таблиця 3.4

Приклад систематизації методів

Група методів	Приклади реалізації	Освітній ефект
Ігрові	Історична рольова гра, інсценізація судового процесу над нацистськими злочинцями	Розвиток уяви, емпатії, уміння аргументувати
Дослідницькі	Міні-проекти «Моє місто під час війни», аналіз архівних фотографій	Формування дослідницьких навичок, уміння працювати з джерелами
Візуально-комунікативні	Використання інтерактивних карт, мультимедіа, кінофрагментів	Підвищення наочності, формування критичного мислення
Проблемного навчання	Дебати «Чи можна вважати УПА частиною руху опору?», аналіз моральних дилем	Розвиток дискусійних навичок, формування ціннісних орієнтацій

Нетрадиційні методи дозволяють підвищити ефективність уроків історії завдяки поєднанню раціонального й емоційного складників навчання. Їхнє застосування особливо актуальне під час розгляду тематики Другої світової

війни, адже учні не лише засвоюють факти, а й намагаються зрозуміти почуття та вибір людей, які жили в умовах війни.

Важливо наголосити, що ефективність нетрадиційних методів полягає не лише у створенні «цікавого уроку», а й у забезпеченні глибокого усвідомлення історичного матеріалу, формуванні в учнів критичного мислення та громадянських компетентностей. Саме тому методисти рекомендують не обмежуватися елементами інтерактиву, а будувати цілу систему навчання, у якій нетрадиційні підходи органічно поєднуються з традиційними.

Одним із найбільш продуктивних нетрадиційних методів є організація дебатів. При вивченні проблематики «руху опору» чи «українського питання» під час війни учні можуть бути поділені на групи, що відстоюють різні позиції. Наприклад:

- група, що представляє радянських партизанів;
- група, що представляє членів ОУН-УПА;
- група цивільного населення;
- умовна «історична комісія», яка аналізує аргументи.

Такі дебати дозволяють школярам зрозуміти складність історичного вибору та неоднозначність позицій. При цьому вчитель виступає модератором, контролюючи дотримання історичної правди й науковості. Не менш важливим є використання історичної реконструкції – відтворення на уроці окремих епізодів чи сцен. Це може бути інсценізація допиту підпільників, відтворення засідання сільської громади під час окупації або навіть театралізована постановка за спогадами очевидців. Така діяльність розвиває емоційно-ціннісне ставлення до історії й дозволяє учням відчувати атмосферу епохи.

Нетрадиційні методи нерозривно пов'язані з проектною діяльністю. Учні можуть створювати:

- міні-дослідження про історію свого села чи міста в роки війни (на основі матеріалів музеїв, спогадів, архівів);
- віртуальні виставки («Нацистський окупаційний режим у моєму регіоні», «Місця пам'яті жертв Голокосту»);

- дослідницькі роботи (наприклад, «Судові процеси над воєнними злочинцями: приклад Нюрнберга та Києва»). Метод проєктів формує вміння працювати з різними джерелами інформації, структурувати матеріал та презентувати результати.

Таблиця 3.5

Приклади реалізації нетрадиційних методів у тематиці Другої світової війни

Метод	Приклад застосування на уроці	Очікуваний результат
Інтерактивні дебати	«Чи можна вважати УПА частиною загальноєвропейського руху опору?»	Розвиток умінь дискутувати, аргументувати, критично мислити
Історична реконструкція	Інсценізація наради партизанського загону щодо диверсії на залізниці	Емоційне занурення у проблематику, формування емпатії
Метод проєктів	Створення проєкту «Мое місто в роки війни» на основі спогадів місцевих жителів	Формування дослідницьких навичок, практичне застосування історичних знань
Використання мультимедіа	Перегляд і обговорення уривків із документальних фільмів «Україна у вогні»	Розвиток критичного аналізу медіатекстів, глибше емоційне розуміння теми

Застосування нетрадиційних методів у викладанні воєнної історії має особливий психолого-педагогічний ефект. Учні починають відчувати особисту причетність до подій минулого, усвідомлюють драматизм історії, розуміють, що війна — це не лише політичні й військові стратегії, а передусім долі людей. Крім того, нетрадиційні методи сприяють формуванню таких компетентностей, як:

- ціннісно-орієнтаційна (учні вчаться співвідносити події минулого з власними моральними орієнтирами);
- комунікативна (розвиток умінь висловлювати і відстоювати позицію);

- дослідницька (робота з джерелами, створення проєктів, аналіз фактів).

Завершуючи аналіз нетрадиційних методів викладання теми Другої світової війни в закладах загальної середньої освіти, необхідно наголосити на важливості їх поєднання із традиційними підходами. Жоден метод сам по собі не є універсальним: ефективність освітнього процесу залежить від системності та логіки застосування. Тому вчитель, обираючи форму роботи, повинен враховувати як навчальні цілі, так і вікові особливості учнів, рівень їхньої підготовки та психологічну готовність до сприйняття історично складного матеріалу.

На практиці найкращі результати дає інтегрований підхід, коли традиційні методи (лекція, робота з підручником, конспектування, фронтальне опитування) слугують основою для структурованого засвоєння фактичного матеріалу, а нетрадиційні методи (дебати, рольові ігри, реконструкції, проєкти) дозволяють його осмислити, інтерпретувати і відчувати. Наприклад, після пояснення теми «Окупаційний режим на території України» учитель може організувати дискусію щодо правових аспектів злочинів нацистів чи підготувати з учнями мультимедійну презентацію «Моє місто у роки війни».

Особливе місце серед нетрадиційних методів посідає застосування інтерактивних платформ і цифрових ресурсів. Сучасні вчителі активно використовують Google Classroom, Padlet, LearningApps, інтерактивні карти чи віртуальні музеї. Наприклад, під час вивчення теми «Голокост в Україні» учні можуть працювати з онлайн-архівом «Яд Вашем», аналізувати фото- та відеосвідчення. Це сприяє не лише кращому засвоєнню інформації, а й виховує толерантність та повагу до пам'яті жертв війни.

Нетрадиційні методи передбачають і відповідні способи оцінювання. Окрім традиційного тестування чи письмових робіт, доцільно застосовувати:

- портфоліо учня (збірник виконаних проєктів, есе, презентацій);
- рефлексивні щоденники (записи власних вражень та висновків після уроків чи перегляду фільмів);
- усні презентації результатів досліджень;

- творчі роботи (есе, колажі, віртуальні виставки). Ці форми оцінювання не лише перевіряють рівень знань, а й демонструють сформованість компетентностей.

Таблиця 3.6

Порівняльна характеристика методів

Критерій	Традиційні методи	Нетрадиційні методи
Основна мета	Засвоєння та відтворення фактів	Осмислення, інтерпретація, творче застосування знань
Роль учня	Пасивний слухач, виконавець завдань	Активний учасник, співтворець освітнього процесу
Засоби навчання	Підручник, зошит, карта, таблиця	Мультимедіа, інтернет-ресурси, інтерактивні платформи
Форми контролю	Опитування, контрольна робота, тест	Проект, дебати, презентація, портфоліо
Психолого-педагогічний ефект	Формування пам'яті та дисципліни	Розвиток критичного мислення, емпатії, комунікативних навичок

Нетрадиційні методи вивчення теми «Україна в роки Другої світової війни» мають значний виховний потенціал. Вони допомагають формувати у школярів історичну пам'ять, виховують почуття патріотизму, повагу до героїв війни та жертв тоталітарних режимів. Особливої ваги це набуває в умовах сучасних викликів для українського суспільства, коли питання національної ідентичності та історичної правди є ключовими.

Отже, завершуючи аналіз нетрадиційних методів, слід підкреслити, що їх застосування не є даниною моді, а вимогою часу. Вони забезпечують не лише глибоке засвоєння навчального матеріалу, а й розвиток особистості учня, здатного критично мислити, співпереживати та робити власні висновки.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження методики викладання теми «Україна в роки Другої світової війни» у закладах загальної середньої освіти дало змогу з'ясувати, що ефективність навчального процесу залежить від раціонального поєднання традиційних та нетрадиційних методів навчання, які у комплексі сприяють формуванню всебічних знань і розвитку ключових компетентностей школярів.

По-перше, традиційні методи (лекція, робота з підручником, конспектування, фронтальне опитування, аналіз документів) залишаються основою шкільного навчання історії. Вони забезпечують системність, логічність і чітку послідовність викладу матеріалу, сприяють засвоєнню фактичних знань, формують навички роботи з історичними джерелами. Авторська розробка уроку, виконана в межах цього дослідження, підтвердила, що навіть у рамках традиційних підходів можна застосовувати інтерактивні елементи – роботу з таблицями, схемами, документами, картами, які підвищують інтерес учнів і активізують їхню пізнавальну діяльність.

По-друге, нетрадиційні методи (рольові ігри, дебати, проекти, інтерактивні платформи, віртуальні екскурсії, методи критичного мислення) дозволяють учням не лише засвоїти, а й осмислити та емоційно пережити історичні події. Їх застосування стимулює розвиток дослідницьких навичок, формує критичне мислення, розвиває комунікативні вміння та здатність працювати в команді. Вивчення складних тем, зокрема Голокосту, руху опору чи політики окупаційних режимів, потребує саме таких форм, адже вони створюють умови для глибокого особистісного залучення учнів до проблематики.

По-третє, сучасні освітні реалії свідчать, що традиційні та нетрадиційні методи не суперечать одне одному, а взаємодоповнюють. Традиційні методи забезпечують фундаментальність та академічність, тоді як нетрадиційні — мобільність, інноваційність та особистісну орієнтованість навчання. Саме їх інтеграція дозволяє формувати в учнів цілісне уявлення про події Другої

світової війни та сприяє вихованню патріотизму, громадянської відповідальності й поваги до історичної пам'яті.

По-четверте, апробація різних методичних підходів у навчальному процесі довела, що учні краще запам'ятовують та усвідомлюють матеріал, коли залучені до активної діяльності, а не лише споживають готову інформацію. Рольові ігри, дискусії, створення мультимедійних продуктів, аналіз джерел сприяють не тільки глибшому засвоєнню фактів, а й формуванню емоційно-ціннісного ставлення до історії.

Отже, у третьому розділі обґрунтовано, що методика викладання теми «Україна в роки Другої світової війни» має ґрунтуватися на поєднанні традиційних та нетрадиційних методів, що забезпечує комплексний підхід до навчання. Саме такий підхід дає можливість не лише забезпечити учнів знаннями, але й виховати їх як свідомих громадян, здатних критично мислити, співпереживати та робити власні висновки на основі історичного досвіду.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало можливість комплексно осмислити як історичний аспект проблеми, так і педагогічні засади її вивчення у шкільному курсі історії. На основі аналізу історіографії, джерельної бази, а також апробації методичних підходів зроблено низку важливих узагальнень.

У процесі дослідження встановлено, що історіографія проблеми «українського питання» у роки Другої світової війни надзвичайно широка і багатогранна. У ній виокремлюються кілька етапів розвитку: радянський, коли переважали ідеологізовані підходи; пострадянський, коли з'явилася можливість вільного доступу до архівних документів; і сучасний, що характеризується міждисциплінарним аналізом, залученням зарубіжних студій та спробою синтетичного осмислення складних процесів. Історіографічний аналіз підтвердив, що український вимір Другої світової війни залишався об'єктом маніпуляцій, але водночас є полем для новітніх досліджень, які дозволяють сформувати об'єктивнішу картину минулого.

З'ясовано, що джерельна база теми є надзвичайно різноплановою. Вона включає архівні документи, матеріали радянських та німецьких адміністративних органів, спогади учасників подій, листування, публіцистику, матеріали підпільних організацій, а також сучасні наукові публікації. Це створює умови для формування багатоголосої реконструкції минулого та дозволяє уникнути одновимірності трактувань. Використання джерельної бази в навчальному процесі сприяє формуванню у школярів уміння працювати з історичними матеріалами, аналізувати та критично їх оцінювати.

У ході роботи встановлено, що методологія дослідження має спиратися на поєднання загальнонаукових і спеціальних історичних методів – порівняльного аналізу, системного підходу, проблемно-хронологічного та культурно-антропологічного підходів. Такий інструментарій дозволив глибше простежити як зовнішньополітичні аспекти «українського питання», так і внутрішні трансформації, зумовлені війною.

Аналіз подій міжвоєнного періоду засвідчив, що українські землі посідали ключове місце в геополітичних планах європейських держав. Польща, Румунія, Чехословаччина, а пізніше Німеччина й СРСР прагнули використати їх для власних інтересів, що унеможливлювало відновлення української державності. Це стало однією з передумов трагічних подій 1939–1945 рр.

Детальний розгляд політики нацистського окупаційного режиму дав змогу констатувати, що окупаційна система ґрунтувалася на насильстві, терорі та економічній експлуатації. Українські землі розглядалися як ресурсна база для «Третього рейху» та як простір колоніальної політики. Масові репресії, депортації, політика геноциду щодо євреїв та ромів, використання примусової праці стали складовими нацистського «нового порядку».

Проаналізовано діяльність українського руху опору, який був неоднорідним і охоплював різні політичні сили – від радянських партизанів до підпільних формувань ОУН та УПА. Хоча ці сили переслідували відмінні цілі, їхня боротьба засвідчила прагнення українців до самозахисту та утвердження власної суб'єктності в умовах глобального конфлікту.

У педагогічному аспекті доведено, що традиційні методи викладання (лекція, робота з текстом, аналіз документів) забезпечують системність і послідовність вивчення теми, тоді як нетрадиційні методи (ігрові технології, інтерактивні практики, віртуальні екскурсії, дебати, проекти) дозволяють активізувати пізнавальну діяльність учнів, розвивати критичне мислення та формувати ціннісне ставлення до історії.

Апробація авторської розробки уроків показала, що найефективнішою є інтеграція традиційних та інноваційних методів, яка забезпечує глибоке засвоєння знань та формування історичної свідомості школярів. Такий підхід відповідає сучасним освітнім вимогам та сприяє вихованню патріотизму, толерантності й поваги до історичної пам'яті.

Отже, загальні висновки дозволяють стверджувати, що дослідження теми «Україна в роки Другої світової війни» має не лише науково-історичне, а й значне освітнє та виховне значення. Її викладання у закладах загальної

середньої освіти повинно базуватися на поєднанні глибокого наукового змісту, багатій джерельної бази та сучасних методичних підходів, що у сукупності дає змогу формувати в учнів комплексні знання, критичне мислення та активну громадянську позицію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран В., Токарський В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2009. 448 с.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1959. Документи та матеріали. Київ : Либідь, 1994. 344 с.
3. Болебрух В. П. Методика викладання теми “Друга світова війна” у старшій школі. Київ : Педагогічна думка, 2015. 112 с.
4. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів, 2003. 200 с.
5. Галицька-Дідух Т. Друга світова війна і Україна: персоналії, терміни, дати. Івано-Франківськ, 2018. 38 с.
6. Галицька-Дідух Т. Методичні рекомендації до семінарів по темі II пол. XX ст. Івано-Франківськ, 2018. 60–80 с.
7. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підручник для 11 класу. Київ : Ранок, 2019. (уточнення: офіційне видання існує саме 2019 р.)
8. Голубенко О. М. Формування історичної пам'яті учнів під час вивчення подій Другої світової війни : методичні рекомендації. Харків : Вид-во ХНПУ, 2016. 64 с.
9. Горбуров Є. Г., Шитюк М. М. Націоналістичне підпілля Півдня України в роки окупації. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2003. 300 с.
10. Гриневич В. А. Суспільно-політичні настрої населення України 1939–1945. Київ, 2007. 348 с.
11. Домановський А. М. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) : методичні вказівки. Харків : ХНАДУ, 2017. 88 с.
12. Дубінський В. А. Методика викладання історії в школі : навч.-метод. посіб. Харків : Харківський виш, 2009. 200 с.
13. Каліщук О.М. Спогади як джерело дослідження польсько-українських стосунків у роки Другої світової війни. Бахмутський шлях. 2008. № 3/4 (52/53). С. 144–149.

14. Кентій А. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля... : інформаційні документи ЦК КП(б)У... Кн. 2: 1946–1947. 2002. 573 с.
15. Кіричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ ст.: ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 463 с.
16. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939–1945). Київ : Наукова думка, 1999. 376 с.
17. Кульчицький С. В. Організація українських націоналістів і УПА : колект. монографія. Київ, 2005. 495 с.
18. Кучерепа М. Причини, хід та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині... Краєзнавство. 2013. № 3 (84). С. 33–41.
19. Кучерепа М. М., ред. Волинь у Другій світовій війні: зб. наук. та публіцист. ст. 2-ге вид., Луцьк: Волин. обл. друк., 2005. – 223, [1] с., [13] арк. іл.
20. Левітас Ф. Друга світова війна: український вимір. Київ, 2011. 272 с.
21. Ленартович О. Збройна боротьба на Волині (1944–1945 рр.). Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії... Вип. 20. Рівне : РДГУ, 2010. С. 238–241.
22. Ленартович О. Формування бойових підрозділів українських націоналістів та УПА на Волині у 1942–1943 роках. Науковий вісник Волинського національного університету. № 22. Луцьк : ВНУ, 2010. С. 112–120.
23. Ленартович О. Ю. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. Луцьк: ВДУ ім. Лесі Українки, 1998. – 154с.
24. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. Луцьк : ВНУ, 2011. 410 с.
25. Лозицький В. С. До питання загальної чисельності партизанів УРСР (1941–1945). Укр. іст. журн. 2011. № 6. С. 152–171.
26. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Київ : Дух і Літера, 2013. 360 с.
27. Мудрий М. М., Аркуша О. Г. Історія України : підручник для 10 класу. Київ : Генеза, 2018.

28. Навчальна програма з історії для 6–11 класів : затв. та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ МОН України від 03.08.2022 № 698). Київ : Міністерство освіти і науки України, 2022. 106 с.
29. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ : Меланіка, 2010. 590 с.
30. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст. / ред. Смолій В. А. Київ : Наукова думка, 2002. 431 с.
31. Пометун О. І., Гупан Н. М. Історія України : підручник для 10 класу. Київ : Освіта, 2018. 216 с.
32. Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район. Луцьк : Волин. обл. друк., 2011. — 348 с.
33. Романько І. І. Україна у Другій світовій війні : навчально-методичний посібник. Кропивницький : КЛА НАУ, 2016.
34. Салата О. О. Формування інформаційного простору Рейхскомісаріату України (1941–1944). Донецьк : Норд-Прес, 2010. 361 с.
35. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України : підручник для 10 класу (рівень стандарту). Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 256 с.
36. Стецкевич В. В. Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні у перший період війни. Кривий Ріг : ВЦ КТУ, 2009. 367 с.
37. Слюсаренко А. Г., Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни : навч. посіб. Ніжин : Меланіка, 2009. 446 с.
38. Терлюк І. Я. Окупаційний режим в Україні 1941–1944 рр. і проблеми нацдержавності. Львів : Каменярь, 2009. 128 с.
39. Удод О. Історія повсякденності як напрям сучасної історіографії. Краєзнавство. 2010. № 3. С. 6–9.
40. Шалашна Н., Дегтяр К. Змістові аспекти викладання історії Другої світової війни у вищій школі. Укр. іст. журн. 2019. № 9. С. 73–87.
41. Шаповал Ю. Друга світова війна як предмет викладання, дослідження та сусп.-політ. інтересу. У Сучасні дискусії... Київ, 2012. С. 8–19.

42. Шевель О. Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні. Україна модерна. 2016. № 23. С. 28–34.
43. Яковенко Н. Концепція нового підручника з української історії. Історія України. 2010. № 29. С. 13–19.
44. Banerjee R., Weare K., Farr W. Working with “Social and Emotional Aspects of Learning” (SEAL): Associations with school ethos, pupil social experiences, attendance, and attainment. *British Educational Research Journal*, 40(4), 2014, p. 718–742.
45. Batruch A., Autin F., Bataillard F., Butera F. The paradox of meritocracy: Effects of meritocratic beliefs on selection, rejection and self-worth. *Group Processes & Intergroup Relations*, 22(5), 2019, p. 676–692.
46. Brackett M. A., Rivers S. E. Transforming students' lives with social and emotional learning. *International Handbook of Emotions in Education*, 2014, p. 368–388.
47. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). CASEL guide: Effective social and emotional learning programs. Chicago, IL, 2012, 139 p.
48. Denham S. A. Social-emotional competence as support for school readiness: What is it and how do we assess it? *Early Education and Development*, 17(1), 2006, p. 57–89.
49. Domitrovich C. E., Cortes R. C., Greenberg M. T. Improving young children's social and emotional competence: A randomized trial of the preschool PATHS curriculum. *The Journal of Primary Prevention*, 28(2), 2007, p. 67–91.
50. Durlak J. A., Domitrovich C. E., Weissberg R. P., Gullotta T. P. (Eds.). *Handbook of social and emotional learning: Research and practice*. New York: Guilford Press, 2015, 294 p.
51. Elias M. J., Arnold H. *The educator's guide to emotional intelligence and academic achievement: Social-emotional learning in the classroom*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2006, 348 p.

52. Greenberg M. T., Weissberg R. P., O'Brien M. U., Zins J. E., Fredericks L., Resnik H., Elias M. J. Enhancing school-based prevention and youth development through coordinated social, emotional, and academic learning. *American Psychologist*, 58(6–7), 2003, p. 466–474.
53. Gunes S., Gunes G. The effect of social emotional learning program on emotional intelligence of preschool children. *Educational Research and Reviews*, 11(20), 2016, p. 1879–1885.
54. Hrynevych V. The Ukrainian dimension of war and memory. In: *Modern discussions about the Second World War*. Kyiv: Osvita, 2012, pp. 50–64.
55. Humphrey N. *Social and emotional learning: A critical appraisal*. London: SAGE Publications, 2013, 248 p.
56. Jones D. E., Greenberg M., Crowley M. Early social-emotional functioning and public health: The relationship between kindergarten social competence and future wellness. *American Journal of Public Health*, 105(11), 2015, p. 2283–2290.
57. Mahoney J. L., Durlak J. A., Weissberg R. P. An update on social and emotional learning outcome research. *Phi Delta Kappan*, 100(4), 2018, p. 18–23.
58. McKown C. Social-emotional assessment, performance, and standards. *The Future of Children*, 27(1), 2019, p. 157–178.
59. Mohylner M. How to write a history textbook: experience and new challenges. *Modern discussions*. Kyiv: Osvita, 2012, pp. 190–196.
60. Osher D., Cantor P., Berg J., Steyer L., Rose T. Drivers of human development: How relationships and context shape learning and development. *Applied Developmental Science*, 24(1), 2018, p. 6–36.
61. Payton J. W., Weissberg R. P., Durlak J. A., Dymnicki A. B., Taylor R. D., Schellinger K. B., Pachan M. The positive impact of social and emotional learning for kindergarten to eighth-grade students. *Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL)*, 2008, 182 p.

62. Schonert-Reichl K. A., Hymel S. Educating the heart as well as the mind: Social and emotional learning for school and life success. *Education Canada*, 47(2), 2007, p. 20–25.
63. Shapoval Yu. The Second World War as subject of teaching and research. In: *Modern discussions about WWII*. Kyiv, 2012.
64. Shevel O. Is there a way out? Memory wars in post-Soviet Ukraine (comparative perspective). *Ukraine moderna*, vol. 23, 2016.
65. Snyder T. *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Kyiv: Грані-Т, 2011. 504с.
66. Taylor R. D., Oberle E., Durlak J. A., Weissberg R. P. Promoting positive youth development through school-based social and emotional learning interventions: A meta-analysis of follow-up effects. *Child Development*, 88(4), 2017, p. 1156–1171.
67. Udod O. A. The history of everyday life as a leading direction of Ukrainian historiography. *Kraieznavstvo*, vol. 3, 2010.
68. Weissberg R. P., Cascarino J. Academic learning + social-emotional learning = national priority. *Phi Delta Kappan*, 95(2), 2013, p. 8–13.
69. Zins J. E., Weissberg R. P., Wang M. C., Walberg H. J. *Building academic success on social and emotional learning: What does the research say?* New York: Teachers College Press, 2004, 283 p.

1. ДОДАТОК А

План-конспект уроку з історії України для 10 класу

Тема: *Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)*

Тип уроку: комбінований (з елементами інтерактивних методів).

Мета уроку:

- сформувати у школярів цілісне уявлення про місце України у Другій світовій війні;
- розкрити особливості нацистської окупаційної політики на українських землях;
- показати роль українського руху опору;
- виховати повагу до історичної пам'яті, толерантність та патріотичні почуття.

Структура уроку

1. Організаційний момент (2–3 хв).
2. Актуалізація знань учнів (фронтальне опитування, коротка дискусія).
3. Виклад нового матеріалу (з використанням традиційних і нетрадиційних методів).
4. Узагальнення й систематизація матеріалу (робота з таблицями, документами, інтерактивні вправи).
5. Рефлексія та підбиття підсумків уроку.
6. Домашнє завдання.

Хід уроку

1. Організаційний момент

Учитель вітає учнів, створює позитивний психологічний клімат у класі, оголошує тему та мету уроку.

Приклад формулювання:

«Сьогодні ми розглянемо надзвичайно складний і водночас важливий період історії нашої держави — роки Другої світової війни. Ви дізнаєтесь, яким було

місце України в цій війні, яку ціну заплатив наш народ та як українці чинили опір окупантам».

2. Актуалізація знань учнів

Учитель пропонує пригадати події міжвоєнного періоду. Учням ставляться питання:

- Які міжнародні угоди визначали долю українських земель у 1921–1939 рр.?
- Чому саме українські території мали стратегічне значення для Німеччини та СРСР?
- Які соціально-економічні проблеми існували в українському суспільстві напередодні війни?

Для узагальнення відповідей учитель пропонує учням заповнити таблицю.

Таблиця А.1

Геополітичне становище України в міжвоєнний період

Держава	Які землі контролювала	Політика щодо українців	Наслідки для України
Польща	Східна Галичина, Волинь	Полонізація, обмеження освіти та культури	Зростання національного руху, соціальна напруга
Румунія	Північна Буковина, Бессарабія	Румунізація, заборона української мови	Витіснення українців з адміністративних і культурних сфер
Чехословаччина	Закарпаття	Відносна лояльність, але залежність від центру	Обмежені можливості для самоврядування

Держава	Які землі контролювала	Політика щодо українців	Наслідки для України
СРСР	УРСР	Колективізація, репресії, Голодомор 1932–1933 рр.	Знекровлення села, страх у суспільстві

3. Виклад нового матеріалу (перша частина)

Учитель починає пояснення з подій 1939 р. — підписання пакту Молотова–Ріббентропа, початку Другої світової війни та приєднання Західної України до УРСР.

Важливо акцентувати увагу на суперечливості цих процесів: з одного боку, українці були об'єднані в межах однієї держави, з іншого — вони потрапили під жорсткий тоталітарний контроль.

Паралельно до викладу вчитель пропонує учням працювати з документами. Наприклад, уривок з таємного протоколу до пакту Молотова–Ріббентропа. Учні мають визначити, чому цей документ був доленосним для українського народу.

Таблиця А.2

Основні етапи подій 1939–1941 рр. в Україні

Дата	Подія	Наслідки для України
23 серпня 1939 р.	Пакт Молотова–Ріббентропа	Поділ сфер впливу між Німеччиною і СРСР; втрата Україною шансів на незалежність
Вересень 1939 р.	Приєднання Західної України до УРСР	Об'єднання більшості українських земель у складі СРСР, репресії проти «ворогів

Дата	Подія	Наслідки для України
		народу»
Червень 1940 р.	Приєднання Північної Буковини і Бессарабії	Розширення території УРСР, депортації населення
22 червня 1941 р.	Початок німецько- радянської війни	Окупація України, запровадження нацистського режиму

На цьому етапі уроку вчитель наголошує, що доля України визначалась не українським народом, а великими державами, що трактували її як «об’єкт» власних інтересів.

Після вступу Німеччини у війну проти СРСР 22 червня 1941 року Україна стала ареною жорстоких бойових дій. Уже восени 1941 року більшість її території була окупована німецькими військами. Учитель наголошує, що окупаційний режим був спрямований на тотальне використання економічного та людського потенціалу України.

Учитель пояснює учням, що нацисти не розглядали українців як повноправний народ. Відповідно до плану «Ост», території України мали бути колонізовані, а значна частина населення знищена або перетворена на рабську робочу силу.

Таблиця А.3

Адміністративний поділ України в період нацистської окупації

Адміністративна одиниця	Центр	Особливості режиму
Райхскомісаріат «Україна»	Рівне	Повна влада німецьких

Адміністративна одиниця	Центр	Особливості режиму
		чиновників, жорстка експлуатація, грабіж ресурсів
Дистрикт «Галичина» (у складі Генерального губернаторства)	Львів	Політика германізації, намагання використати міжетнічні суперечності
Трансністрія (під контролем Румунії)	Тираспіль	Румунізація, знищення місцевого населення, переслідування євреїв та ромів
Військова зона	Харків, Київ, інші	Пряма влада військових адміністрацій, масові репресії, розстріли заручників

Учитель підкреслює жахливі наслідки окупаційної політики: масові розстріли, депортації, використання мільйонів українців як остарбайтерів. Важливим є приклад трагедії Бабиного Яру в Києві, де лише за два дні (29–30 вересня 1941 р.) було розстріляно понад 33 тисячі євреїв.

Для закріплення матеріалу учням пропонується завдання:

- визначити, які були головні відмінності між окупаційними зонами;
- пояснити, чому нацисти впроваджували різні моделі управління в різних регіонах України.

Наступна підтема: Рух опору на території України

Учитель переходить до висвітлення феномену українського руху опору, який проявлявся у двох формах: радянському (партизанському) та національно-визвольному (ОУН-УПА).

Наголошується, що саме рух опору став відповіддю українського народу на нацистське панування. Учні повинні зрозуміти, що боротьба велася одночасно на кількох фронтах: проти окупантів і за право українців на власну державність.

Таблиця А.4

Основні напрями руху опору в Україні

Форма опору	Організації, сили	Методи боротьби	Наслідки
Радянський партизанський рух	З'єднання С. Ковпака, О. Федорова, М. Наумова	Диверсії на залізницях, атаки на гарнізони, підриви мостів	Послаблення тилу ворога, зрив постачання німців
ОУН-УПА	Організація українських націоналістів (бандерівці та мельниківці), Українська повстанська армія	Збройна боротьба проти окупантів, пропагандистська діяльність, захист селян	Прагнення створити незалежну Українську державу, конфлікти з радянськими партизанами
Народний (стихийний) опір	Місцеве населення	Приховування радянських солдатів, саботаж роботи на німців	Допомога окремим групам опору, підрив нацистської системи на місцях

Робота з документами і джерелами

Учитель пропонує учням уривки зі спогадів партизанів, накази ОУН-УПА та свідчення оstarбайтерів. Учні мають проаналізувати:

- які мотиви спонукали людей до боротьби;
- чому рух опору в Україні був багатограним і водночас суперечливим.

Інтерактивна вправа «Історичні дилеми»

Учнів ділять на групи і пропонують обговорити ситуації:

1. Селянин у 1942 р. змушений обирати — працювати на німців чи йти в ліс до партизанів. Яке рішення він міг прийняти і чому?
2. Член молодіжної організації ОУН отримує завдання поширити листівки, але розуміє, що ризикує життям. Як діяти?

Мета вправи — показати, що вибір людей у роки війни був надзвичайно складним і часто не мав однозначно правильних рішень.

Проміжний підсумок (усне фронтальне опитування):

- У чому полягала специфіка нацистського окупаційного режиму в Україні?
- Які особливості мав український рух опору?
- Чому ця тема є важливою для сучасного розуміння історії?

Завершальна частина уроку: узагальнення та рефлексія

Після опрацювання основних тем уроку — нацистського окупаційного режиму та руху опору на території України — учитель організовує узагальнення матеріалу. Це дозволяє систематизувати знання учнів, формувати навички аналітичного мислення та критичного оцінювання історичних фактів.

Учитель пропонує учням створити спільну таблицю «Підсумки окупаційного режиму та руху опору», яка допомагає наочно відобразити причинно-наслідкові зв'язки та взаємозалежності подій.

Таблиця А.5

Підсумки окупаційного режиму та руху опору в Україні

Питання	Основні положення	Приклади	Значення для історії України
Окупаційний режим	Жорстока експлуатація, масові репресії, терор	Бабин Яр, депортації, робота на оstarбайтерів	Показує масштаби страждань населення та наслідки окупації
Радянський рух опору	Партизанські загони, диверсійна діяльність	Дії з'єднань С. Ковпака, М. Наумова	Зірвано частину військово-економічних планів ворога
Національно-визвольний рух	ОУН-УПА, пропаганда, захист селян	Акції проти німців, поширення листівок	Прагнення створити незалежну Українську державу, вплив на подальші національно-політичні процеси
Народний опір	Стихійні форми, допомога партизанам	Приховування партизанів, саботаж виробництва	Підтримка локальних груп опору, дестабілізація окупаційного режиму

Методи підсумкової перевірки знань

1. Фронтальне опитування:

Учитель ставить питання, що дозволяють перевірити засвоєння матеріалу:

- Які головні риси характеризують нацистський окупаційний режим в Україні?

- Які форми опору існували на українських землях у період Другої світової війни?
- Яке значення руху опору для подальшої історії України та формування національної самосвідомості?

2. Групова робота:

Учні поділяються на групи і готують короткі презентації, у яких відображають:

- Основні причини виникнення руху опору;
- Види діяльності радянських партизанів та УПА;
- Наслідки окупаційної політики для місцевого населення.

Таблиця А.6

Контрольні завдання для учнів під час підсумку уроку

Тип завдання	Завдання	Критерії оцінювання
Фронтальне опитування	Відповідь на питання щодо окупаційного режиму та руху опору	Повнота відповіді, правильність фактів, логічність викладу
Групова презентація	Створити коротку презентацію на тему «Рух опору в Україні»	Глибина аналізу, наявність історичних прикладів, співпраця в групі
Інтерактивна гра «Історична дилема»	Вирішити морально-етичні дилеми часів війни	Аргументованість позиції, обґрунтування вибору, використання історичних джерел
Рефлексія	Написати короткий	Чіткість формулювання, висловлення власної думки,

Тип завдання	Завдання висновок про урок	Критерії оцінювання зв'язок з матеріалом уроку
--------------	-------------------------------	---

Домашнє завдання

1. Підготувати невелике есе на тему: *«Моральні вибори українців у роки Другої світової війни»*.
2. Опрацювати джерела спогадів партизанів та учасників ОУН-УПА, підготувати власні нотатки про форми опору.
3. Підготувати питання для обговорення на наступний урок, що стосуються впливу війни на повсякденне життя населення.

Вчитель завершує урок обговоренням основних висновків:

- Українська територія зазнала значних втрат і руйнувань під час Другої світової війни.
- Рух опору мав багатогранний характер і був ключовим фактором боротьби українського народу проти окупантів.
- Усвідомлення історичної складності, моральних дилем та героїзму окремих людей допомагає учням формувати критичне та ціннісне ставлення до минулого.

Цей завершальний блок уроку спрямований на закріплення знань, розвиток аналітичних та комунікативних навичок учнів, а також на формування вміння осмислювати складні історичні явища через призму морального та національного вибору.